

6. De Hervormde kerk, een bijzonder monument

Teun Juk

1. Inleiding

Omstreeks het midden van de 13de eeuw bouwden de Meijsters hun dorpskerk. Wanneer weten we niet precies. Er zijn geen historische gegevens aan ons overgeleverd. Daarbij komt dat ook de bouwgeschiedenis van de kerk helaas voor een belangrijk deel aan het oog is onttrokken door de laat 19de eeuwse bepleistering. Wel weten we dat de kerk “opgemetseld was met de oudste soort van kloosterstenen”¹. Aan de binnenkant wijst het koepelgewelf in de tweede travee duidelijk op een romano-gotische oorsprong. Vanaf omstreeks 1225 tot aan de 14de eeuw zijn in de provincie Groningen veel kerken in deze stijl gebouwd. Het was, “zowel naar kwaliteit als kwantiteit, een tijdperk van grote bouwkundige prestaties. Kenmerkend voor deze bouwstijl zijn de koepelgewelven en de rijke uitbundige muurversiering”². De bouw van de kerk staat niet op zich zelf, maar maakt deel uit van een proces van kerkstichtingen in het Gronings-Oostfries cultuurgebied. In deze periode kregen ook Oldenzijl en Oosternieland hun kerk, terwijl er in het moederdorp Uithuizen fors werd verbouwd. Zoals te doen gebruikelijk in deze streek werd de kerk op

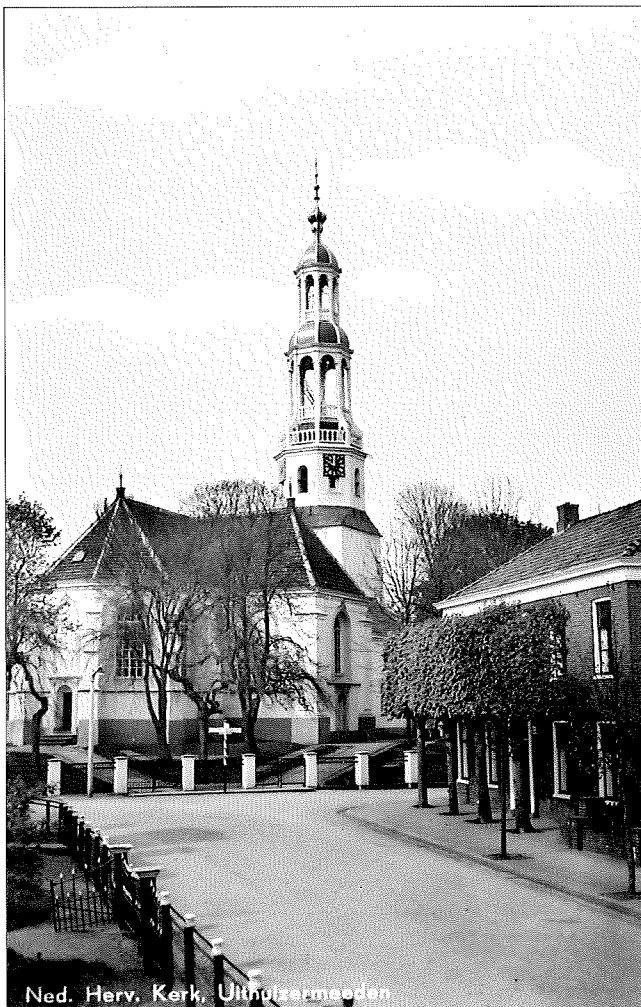
een wierde gebouwd. Daardoor was het Godshuis beschermd tegen hoge watervloeden. Bovendien gaf de hoge ligging het gebouw extra status.

In Uithuizermeeden is van de oorspronkelijke architectuur weinig bewaard gebleven. Dat komt vooral door de verbouwactiviteiten in de tweede helft van de 16de en het begin 18de eeuw. Inwendig zijn er nog sporen die aan de bouwtijd herinneren. Uitwendig echter niet.

Het eindresultaat was een kruiskerk met polygonaal³ versneden koor in een classicistisch bepleisterde jas.

Kerkstichters

De oudste vermelding van de parochie dateert van 1354. De naam *Pratis Uthusum* (Uithuizer meeden) wijst op een afsplitsing van Uithuizen. De kerk van Uithuizen mag als moederkerk van die van Uithuizermeeden worden gezien. Wie de kerkstichters zijn geweest weten we niet. In oorsprong zal het “jus patronatus”⁴ evenwel bij de parochianen hebben berust. Zo is van meerdere edele heerden bekend dat er collatierechten aan waren verbonden. Voorbeelden zijn Reijndisma (later Rensuma), Ripperda en Tyadinga (later Ungersma). Waarschijnlijk had de Uithuizer familie Aylbada bij de kerkstichting een belangrijke stem⁵. Aansluitend aan het bezit in Uithuizen en Oldenzijl hadden zij ook boerderijen nabij de kerk van Uithuizermeeden. Ungersma, ten zuidoosten van de kerk, komt hier vermoedelijk uit voort. In de late middeleeuwen blijkt deze edele heerd te zijn uitgegroeid tot een borg (zie hoofdstuk 2). De toenmalige eigenaar had een belangrijk aandeel in de collatie. Hij had meerdere edele heerden en de rechten daarop in bezit. In 1649 tekenen vijf Ommelander jonkers, waaronder Philippus Wytsema (de toenmalige eigenaar van Rensuma) en één eigenerfde boer als collator. In 1794 had de bezitter van het huis Rensuma “de meerderheid ...in de collatie”⁶. De collatoren hebben in de loop der eeuwen hun stempel op de kerk gedrukt.

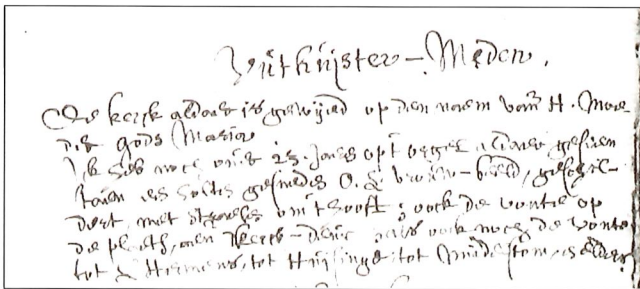

Gezicht op de bepleisterde kruiskerk (ca. 1948).

- 1 R. Westerhoff, *Twee hoofdstukken uit de geschiedenis van ons dijkwezen. Met oudheidkundige aantekeningen* (Groningen, 1864), 331. In 1861 bezocht hij de kerk tijdens een kerkherstel. De muur aan de binnenzijde was toen afgekapd.
- 2 W.J. Berghuis en Regn. Steensma, ‘Kerkelijke bouwkunst’, H. XXIII in: W.J. Formsma e.a. (red) *Historie van Groningen Stad en Land* (2de dr. Groningen, 1981) 676.
- 3 Polygoon = regelmatige veelhoek.
- 4 Het recht van de beschermheer. Deze had het recht om de pastoor, de koster en andere kerkelijke dienaren te begunstigen met de opbrengst van kerkelijke goederen.
- 5 Zij waren in de 13de eeuw de belangrijkste kerkpatronen van Uithuizen en zullen hun toestemming hebben gegeven bij de afsplitsing van Uithuizermeeden.
- 6 J.G.C. Joosting, *Geschiedkundige atlas van Nederland. De kerkelijke indeeling omstreeks 1550 tevens kloosterkaart, II, De bisdommen Munster en Osnabrück* (in Groningen en Friesland) (’s-Gravenhage, 1941) 42.

Patrocinium⁷

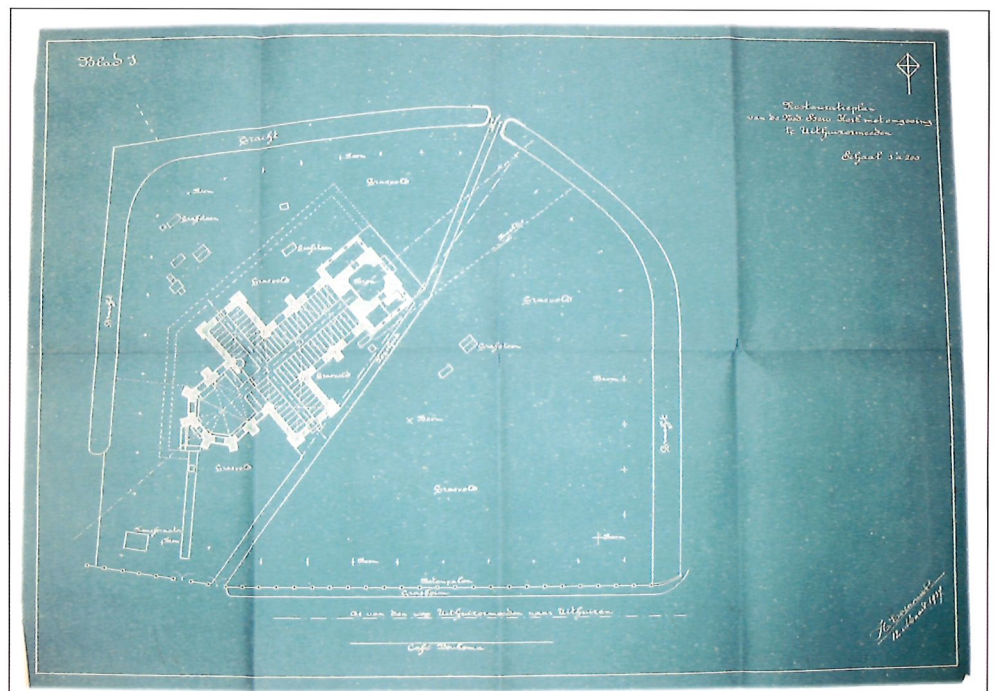
De schutspatroon van de kerk was de heilige maagd Maria. Pater Mijleman schreef in 1664: "De kerck aldaer is gewijed op den naam van de heilige moeder Gods, Maria". Mijleman had een duidelijke voorliefde voor Maria. Hij vertelt ook dat in 1641 er op het orgel een Mariabeeld stond: "Ick heb noch over 23 jaeren op 't orgel aldaer gesien staen een holten gesneden Onse-Lieve-Vrouw-beeld, geschildert met straelen om't hooft"⁸. We komen de schutspatroon ook tegen op het zegel van een aantal pastoors. Maria wordt daarop afgebeeld met het kindje Jezus zittend op haar schoot. Op de oude (kleine) klok was een Mariamonogram getekend. Ook de tweede klok uit 1396 draagt haar naam. Dit patrocinium past heel goed bij Uithuizermeeden. Het kerspelspel is immers ontstaan op maagdelijk gebied. Ook sluit dit patrocinium aan bij een ontstaan in de 13de eeuw. Zij was toen een zeer populaire heilige.

Fragment uit het handschrift *Ommelands Eer* (1664), waaruit blijkt dat de kerk in de tijd van voor de reformatie gewijd was aan Maria, de moeder Gods.

- 7 Patrocinium = naamgeving van kerken naar een heilige.
- 8 A. Pathuis, 'Het handschrift "Ommelands Eer" van pater Franciscus Mijleman S.J., missionaris der Ommelanden 1639-1667', in: *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, VII (1965) 1-110.
- 9 J. de Haan. Adellijke sporen in de kerken van Aduard, Kantens en Bierum, in: *Groninger Kerken*, XIX, 76. Andere kerken in deze categorie zijn die van Midwolde, Uithuizen en Pieterburen.

Plattegrond kerkwielde Uithuizermeeden uit 1937, met daarop de kerkgracht, grasberm en betonpalen, kerk en toren, grafzerken en tegelpad. De stippellijn ten zuiden van de kerk is een kerpapad dat uiteindelijk niet is aangelegd.

Drie fasen in de bouwgeschiedenis

De tegenwoordige kerk bevat sporen uit de middeleeuwen, maar ook uit de hoogtij perioden van de Ommelander adel. Bezien we de bouwgeschiedenis van de kerk, dan zijn er drie belangrijke fasen te onderscheiden:

- De bouwtijd: de bouw van de kerk met altaar en losstaande zadeldaktoeren.
- De tweede helft van de 16de eeuw: de bouw van een nieuw koor, de plaatsing van een orgel en grafmonumenten.
- 18de eeuw: verbouw tot kruiskerk, adelspoortje en de plaatsing van herenbanken, preekstoel, de bouw van een nieuwe toren, plaatsing van rouwborden en een nieuw orgel.

Bij deze drie fasen hebben aanzienlijke personen uit het dorp een rol gespeeld. In zekere zin was er telkens sprake van een vorm van aristocratisch vertoon. Bij de eerste twee fasen speelden bewoners van de edele heerd Tyadinga, de latere Ungersmaborg een belangrijke rol. Bij de derde fase waren dat de heren van de Rensumaborg. In de kerk van Uithuizermeeden zijn sporen uit de laatste twee fasen te vinden die herinneren aan families die ooit de plaatselijke borgen bewoonden. Vooral vanwege het interieur uit de derde fase noemt De Haan Uithuizermeeden als een van de kerken die als "slotkapel" bekend staan⁹.

Hieruit blijkt tevens dat de kerk van Uithuizermeeden niet tot de armlastigste kerken behoorde.

2. Bouwgeschiedenis en beschrijving van het gebouw

Inleiding

De kerk van Uithuizermeeden is gelegen aan de Torenstraat 26 te Uithuizermeeden (gemeente Eemsmond). Het gebouw maakt deel uit van het perceel kadastraal bekend Uithuizermeeden sectie G nummer 1749. Buitenwerks is de kerk met toren 36,50 meter lang. Zonder toren is de lengte 28,80 meter. De kerk is met en over de kruisen 21,50 meter breed. Tot aan de lijstgoot is de hoogte gemiddeld 8,70 meter.

GEMEENTE UITHUIZERMEEDEN

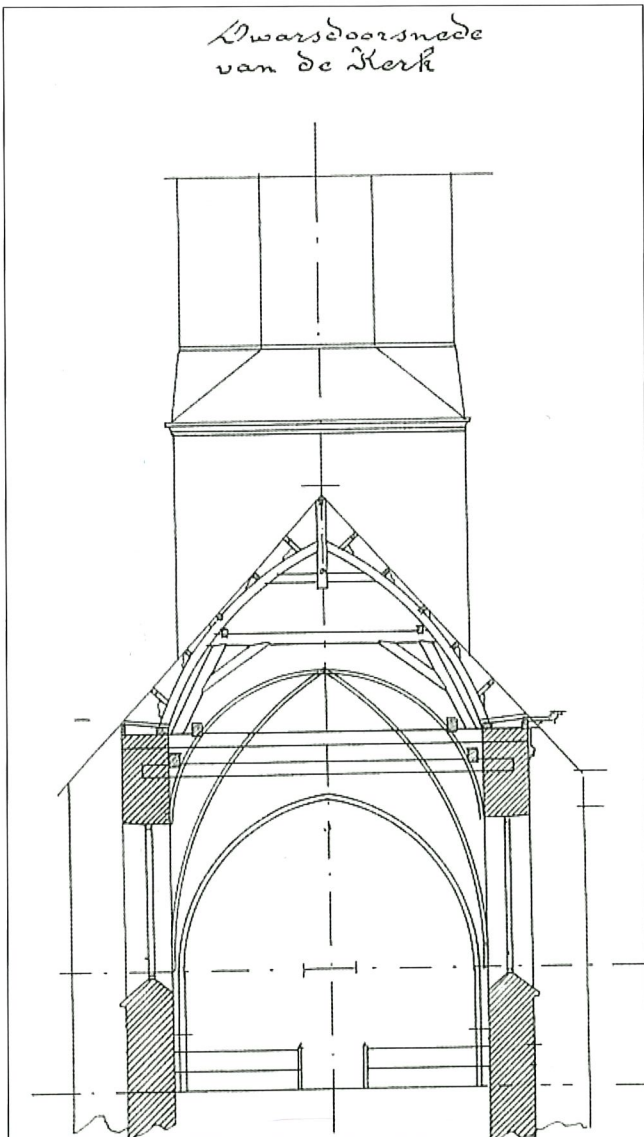
AAN dhr/mw _____
 betreft de Ned.Herv. Kerk te UITHUIZERMEEDEN
 UITHUIZERMEEDEN,

Zojuist werd Uw huis van een nieuw nummer voorzien. De oude huisnummeraanduiding voor Uw perceel luidde:
UITHUIZERMEEDEN Torenstraat A 82
 In het vervolg is de aanduiding van Uw woning:
UITHUIZERMEEDEN Torenstraat 26

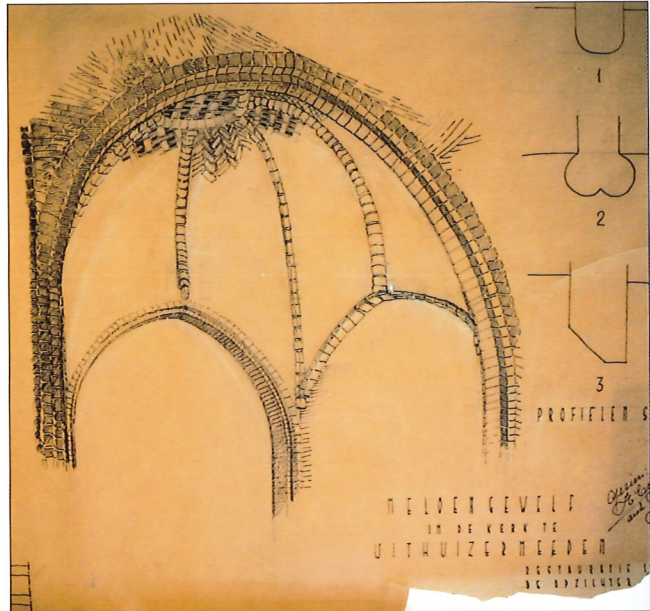
Wij verzoeken U van deze wijziging goede nota te nemen.
 Burgemeester en wethouders van Uithuizermeeden,
Wrost, burgemeester.
Wey, secretaris.

Huisnummeraanduiding, oud en nieuw (1961).

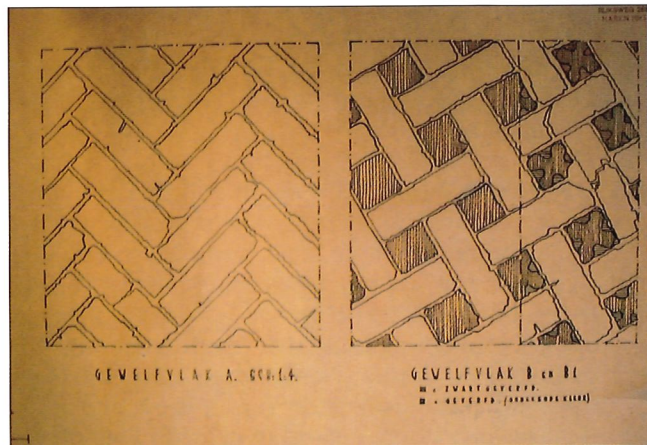
Hoe de kerk er oorspronkelijk uit heeft gezien weten we niet. Kijken we naar de kerken in de omgeving, dan ligt het voor de hand om aan te nemen dat de oorspronkelijke zaalkerk een (inspringende?) ronde koorsluiting had. Waarschijnlijk was het kerkship drie traveeën¹⁰ lang. Elke tra-

Tekening dwarsdoorsnede van de kerk (H. Evenhuis, 1937).

Tekening 13de eeuwse meloengewelf (H. Evenhuis, 1937).

Tekeningen gewelfvlakken (H. Evenhuis, 1937).

vee had een venster in zowel de noord- als zuidgevel. Net zoals bij de naburige kerken van Oldenzijl en Oosternieland zullen dit kleine en smalle vensters zijn geweest. In beide gevels was een ingang, waarschijnlijk in de eerste (westelijke) travee.

Elke travee was overdekt met een gemetseld koepelgewelf, bestaande uit acht sierrribben, samenkomend in een rozet. Alleen in de tweede schiptravee is dit gewelf bewaard gebleven. Een tekening van architect H. Evenhuis uit 1937 laat zien hoe dit meloengewelf er oorspronkelijk uitzag. Het siermetselwerk van de gewelfvlakken is prachtig. Besloten werd een stervormig deel van het pleisterwerk definitief te verwijderen, waardoor het onderliggende siermetselwerk weer zichtbaar werd. Ook de rondbogige muralen zijn bewaard gebleven. De westelijke schiptravee heeft een kruisgewelf uit later tijd -mogelijk begin 18de eeuw- met ribben die in doorsnee rechthoekig zijn¹¹. De

¹⁰ Een travee is een wandvlak, dat wil zeggen de afstand (het vlak) tussen twee steunpunten in de lengterichting.

¹¹ C.G Reinders, (onuitgegeven) *Kerkbeschrijving Uithuizermeeden*, N.C.R.V. Kerkenpadroute 1985.

Gezicht op het zuiderkruis en de zuidzijde van het koor (2004).

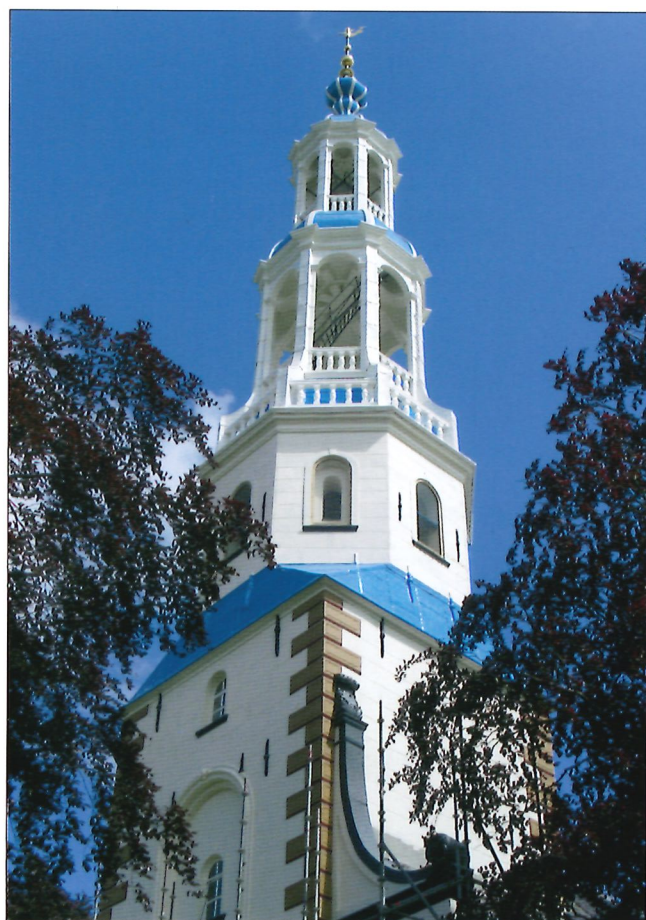
kapconstructie bestaat uit gebinten met boogspanten, waarover dakbeschot is aangebracht. Het dak is gedekt met gegolfde Friese pannen. Op de hoeken bevinden zich met lood beklede makelaars¹² waarop versieringen in ijzer zijn bevestigd.

De kerk werd in de 16de eeuw vergroot door het huidige hoge koor met vijfzijdige sluiting. Aan de buitenkant werd dit koor versterkt met twee maal versneden steunberen. Het koor heeft twee gewelven. Een gewelf met vier en een gewelf met zes ribben. De ribben in de sluiting komen neer op kolonnetten. Niet alleen de kerk van Uithuizermeeden, maar ook die van Fransum, Noorddijk en Warffum kregen in deze periode een nieuw koor. Tussen het koor van Uithuizermeeden en Warffum bestaan duidelijk stijlovereenkomsten.

De huidige kruisvorm van de kerk is vroeg 18de eeuws. In 1705 is de derde travee naar het oosten van het schip verbouwd tot viering¹³, met een nieuw kruisgewelf. Tegen de viering zijn de beide dwarspanden gebouwd. Zij zijn ook gedekt door kruisgewelven. Waarschijnlijk is toen ook het meest westelijke gewelf vernieuwd. Per wandvlak is er een groot ingebroken venster. In 1839 is in het zuiderkruis een "opening in de muur gemaakt"; waarschijnlijk wordt een venster bedoeld. Wie was de bouwmeester bij de verbouw tot kruiskerk? Mijn gedachte is dat het Allert Meijer moet zijn geweest. Hij maakte namelijk ook het nieuwe meubi-

lair. We lezen daarbij "door den Bouwmeester Allert Meijer in Groningen"¹⁴. Ook het ontwerp van de nieuwe toren uit 1717-1726 wordt aan hem toegeschreven. Mogelijk maakte hij een totaalplan, met de torenbouw als sluitstuk. Ook het adelspoortje -toegang in het koor- dateert waarschijnlijk uit deze periode.

In 1875, kreeg de kerk uitwendig een classicistisch uiterlijk, dit naar een idee van de Groninger architect K. Hoek-

Gezicht op de Meijster toren (2004).

12 Makelaar = middelstijl van een kapsant, waarin de nok is ingelaten. De makelaar aan de gevelzijde wordt soms verlengd en van een spitse topversiering voorzien.

13 Viering = kruising van schip en dwarsbeuk van een kruiskerk.

14 Archief mevrouw D. Boerema-Munting Uithuizermeeden. *Verzameling bijzonderheden betreffende Uithuizermeeden*, 10. Het feit dat hij hier niet als schrijnwerker maar als bouwmeester wordt vermeld is opmerkelijk. De heer van Rensuma, met wie hij veel zaken deed, zal hem hebben gevraagd een ontwerp voor het geheel te maken. De plaats van de preekstoel in relatie tot de ruimte is goed doordacht.

zema¹⁵. Het geheel werd bepleisterd in een motief dat natuursteenblokken imiteert. De bepleistering is geheel over gesausd met donkerder en lichter kleuren. De vensters werden rondbogig verbouwd en voorzien van een stucprofiel en een stucversiering in de boog. Blinde muurvlakken zijn gesierd met spaarvelden. De hoeken van de dwarspanden kregen stukpilasters en langs de daklijst werd een fries aangebracht van blokjes en open bogen. Reinders oppert dat aan de lange gevels van het schip wellicht nog resten van een rondboogfries uit de romano-gotische periode aanwezig waren¹⁶. Het geheel werd geschilderd in drie tinten in plaats van gebroken wit zoals tot aan de restauratie van 2003. De oorspronkelijk kleur was geeloker. De plinten hadden een blauwe kleur, later meerdere kleuren, van grijs tot blauwzwart. Het bepleisteren van de kerk was mode in deze periode. Ook de kerken van bijvoorbeeld Usquert en Warffum zijn in de 19de eeuw bepleisterd¹⁷.

Toren

Bij de kerk, op een hoek van het kerkhof, stond oorspronkelijk een vrijstaande klokkentoren met zadeldak. Van deze in 1734 afgebroken toren is helaas geen duidelijke afbeelding bewaard gebleven. Volgens het kerkarchief vertoonde deze toren overeenkomsten met de toren van Usquert. Wel vinden we de toren terug op een aantal oude kaarten. Er is duidelijk sprake van een zadeldaktoren. De toren stond aan de noordzijde van de kerk, op een afstand van 10 meter. Oorspronkelijk was het een toren met één klok. In 1397 werd de tweede klok gegoten. Hieruit leiden we af dat de toren bij de bouw in de 13de of eind 14de eeuw tot stand moet zijn gekomen. Indien dat laatste het geval is, dan moet aan de historisch bekende zadeldaktoren in ieder geval een klokkenstoel of een andere toren vooraf zijn gegaan.

In de periode 1717-1726 kreeg de kerk haar huidige hoge ranke toren. Waarschijnlijk naar een ontwerp van A. Meijer, stadsbouwmeester te Groningen. In 1896-1897 werd de toren herbouwd na brand. Zie verder hoofdstuk 7 over de Meijster toren.

2. Hoofdlijnen bouwgeschiedenis

13de-15de eeuw

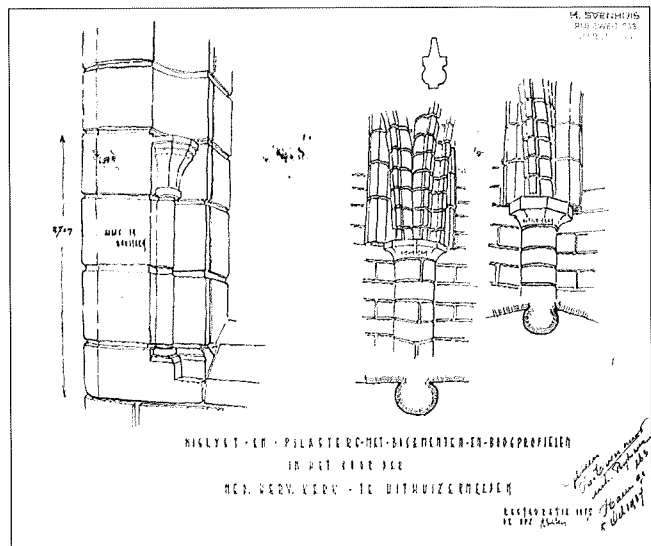
De oorspronkelijke kerk zal gebouwd zijn in romano-gotische stijl. Het schip was aanvankelijk geheel met meloengewelven¹⁸ gedekt. Deze steunden op de gordelbogen en de muur van de kerk. Alleen het meloengewelf in de tweede travee is bewaard gebleven. Opvallend zijn de lage scheibogen¹⁹ die eigen zijn aan de koepelgewelven.

Aan zowel de noord als zuidzijde van de kerk zien we zes muurpijlers, een verwijzing naar de 12 apostelen. Oorspronkelijk zullen 12 wijdingszegels de muren hebben gesierd.

Bij de kerk werd een klokkenstoel geplaatst, met daarin een kleine klok. Hierop een Maria monogram. In 1396 kreeg de kerk haar tweede klok. Werd er toen ook een nieuwe stenen klokkenstoel gebouwd? We weten het niet. De naam van de toenmalige pastoor was op de klok vermeld. Bij de torenbrand in 1896 gingen beide klokken verloren.

16de eeuw

In de 16de eeuw kreeg de kerk een gotisch, in steen overwelfd koor. Deze lichte ruimte, waar zich het hoogaltaar bevond, stond in tegenstelling tot het schip. Voor de refor-

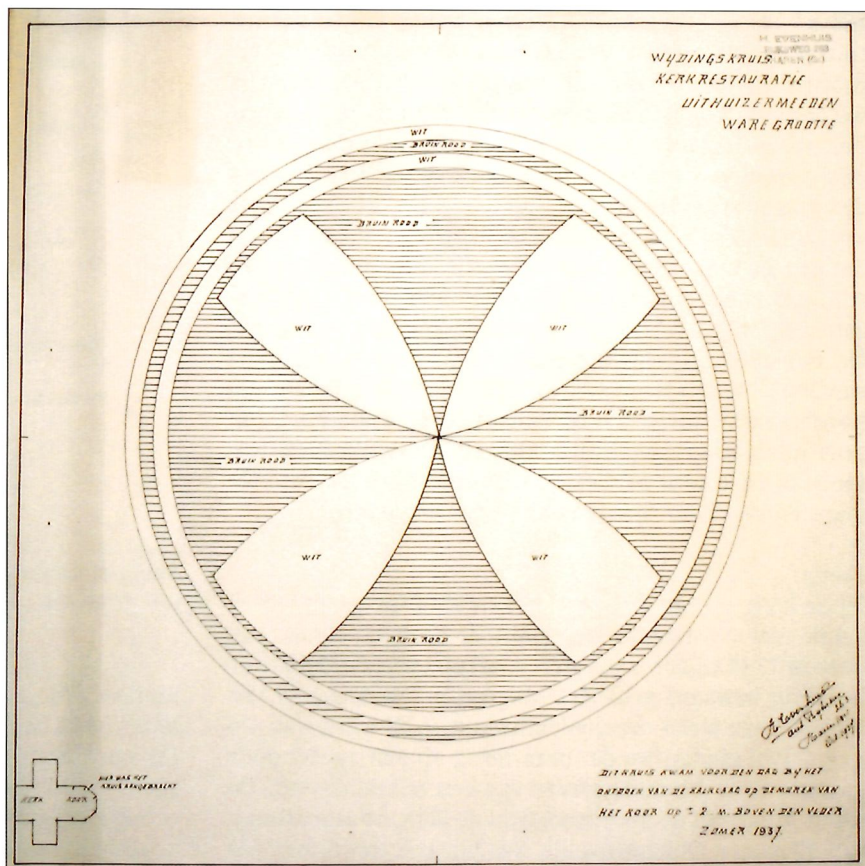
Nislijst en pilaster met basementen en boogprofielen in het koor van de kerk (H. Evenhuis, 1937).

matie was de aandacht op het grote altaar gericht, dat hier letterlijk in het licht uit het oosten stond.

De omvangrijke verbouwing waarbij het huidige koor tot stand kwam dateert uit omstreeks het midden van de 16de eeuw. Het koor wordt gesloten door vijf zijden van een achthoek. Daardoor werd dit deel van de kerk veel ruimer. Er werden grote vensters aangebracht in de nieuwe 5/8-sluiting en de bijpassende smalle koortravee. In totaal werden zeven gotische vensters gemaakt, waarvan er in de 18de eeuw één (de meest oostelijke) is gedicht. Aan de buitenzijde werden de muren versterkt door twee maal versneden steunberen²⁰. Dit was nodig om de druk te kunnen opvangen van de gemetselde stenen gewelven, waarmee het koor inwendig werd overdekt. De smalle koortravee heeft een gewelf met 4 ribben. De sluiting zelf heeft 6 ribben die steunen op (afgehakte?) kolonnetten. Architect H. Evenhuis maakte in 1937 een aantal detailtekeningen van de nislijst en pilaster met basementen en boogprofielen in

- 15 *Verzameling bijzonderheden*. In 1875 is "het muurwerk gerepereert en bepleisterd". Archief Ned. Herv. Kerk Uithuizermeeden (ANHKU). Bestek en voorwaarden voor aanbesteding afbreken en maken van een nieuwe kap en bepleistering van kerk en toren, d.d. 18 februari 1875.
- 16 Reinders, *Kerkbeschrijving Uithuizermeeden*, 1.
- 17 Ook bij deze kerken gaat de bouwgeschiedenis schuil achter imitatie natuursteenblokken. De kerk van Warffum verloor bij twee verbouwingen in 1862 en 1895 haar oude karakter. Zie C.G. Reinders, *Ecclesia Warffumensis* (Warffum, zj.) 9-10 en C.G. Reinders, 'Een en ander uit de geschiedenis en het gebruik van de Hervormde kerken van Warffum en Breede', in: W. Duinkerken e.a. (red.), *De Historie van Warffum, Breede en Rottumeroog* (Hoogezand, 1989) 68. De kerk van Usquert werd in 1868 en 1899 uitwendig hersteld. Zie W. Duinkerken, 'De Kerk in Usquert', in: G. Klok e.a. (red.), *Historie van Usquert* (Bedum, 1996) 102-104.
- 18 Meloengewelf = koepelachtig gewelf dat (althans schematisch) op een halve meloen lijkt, omdat het uit acht kappen bestaat.
- 19 Scheibooog = boog, meestal onderdeel van een reeks, die de scheiding vormt tussen het middenschip en de zijbeuken.
- 20 Versnijding = lichte sprong in het metselwerk, een insnoering of versmalling van opgaand metselwerk, bijvoorbeeld bij steunberen.

Tekening 16de eeuwse wijdingszegel
(H. Evenhuis, 1937).

het koor. Het geeft de situatie weer in ontleisterde vorm. Zo moet het er oorspronkelijk ook uit gezien hebben.

Uit de tijd van de verbouw bleef een wijdingszegel bewaard, die nu weer onder een kalklaag zit. Binnen een cirkel met een doorsnede van 30 centimeter zien we een wit kruis, de ondergrond is bruinrood²¹. Het zegel werd gevonden op de noordoostelijke koorwand, ongeveer twee meter boven de vloer.

Waarschijnlijk waren de bewoners van Ungersma hier nauw bij betrokken. Zij hadden een belangrijk aandeel in de collatie van de kerk van Uithuizermeeden. Verder zijn twee leden van de familie Huinge op het nieuwe koor begraven, in respectievelijk 1562 en 1574. Hun grafstenen zijn bewaard gebleven. Dit zal betekenen dat het nieuwe koor daarvoor, omstreeks 1550 is gebouwd. Het valt mij op dat het koor van Warffum duidelijke stijlovereenkomsten vertoont met het koor van Uithuizermeeden. Mogelijk was dezelfde (ons onbekende) bouwmeester hierbij betrokken. Opdrachtgever is vermoedelijk de familie Sickinghe van de Warffumborg geweest; zij hadden een belangrijk aandeel in de collatie. Het koor van Warffum is mogelijk uit dezelfde tijd dan dat van Uithuizermeeden²².

21 Met dank aan H. Evenhuis te Den Haag, een kleinzoon van de architect, die mij bereidwillig de tekeningen ter beschikking stelde.

22 Burgemeester Johan Sickinghe van Groningen kocht de Warffumborg in 1560. In de *Voorlopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, deel XI, de provincie Groningen* ('s Gravenhage, 1933) wordt geopperd dat het koor van Warffum mogelijk uit 1573 dateert. Wolter Huinge, de via zijn echtgenote Anna Rengers, aan Ungersma was gekomen was eveneens een stad-Groninger. Beide heren zullen elkaar ongetwijfeld hebben gekend. Beiden hebben in Stad en Ommeland behoorlijk "getymmert" en hebben mogelijk met dezelfde (stads?)bouwmeester gewerkt. Nader onderzoek is geboden.

Het 16de eeuwse koor van de hervormde kerk van Uithuizermeeden (2004). Er is een duidelijke stijlovereenkomst met Warffum.

Het nieuwe koor werd opgetrokken uit (groot) formaat baksteen, vervaardigd uit de eigen Groninger klei. Onder het koor bevindt zich een grafkelder. Zoals bij meer kerken het geval is, ligt de vloer van het koor hoger dan de vloer van het schip²³. De vloer van het koor moest omhoog om ruimte in de kelder te krijgen, want de keldervloer mocht niet te diep uitgegraven worden met het oog op de grondwaterstand; voorkomen moest immers worden dat de kisten in het water gingen drijven. Daarbij gaf een hoger gelegen koor extra betekenis aan de plaats van het altaar.

In 1574 werd er een grafmonument ter nagedachtenis van Rudolf Huinge centraal op het koor geplaatst. Bedacht moet worden dat er toen nog geen herenbanken stonden. Waarschijnlijk kreeg Uithuizermeeden in het 3de kwart van de 16de eeuw ook haar eerste orgel. De oudste vermelding van een organist dateert van 1572. Volgens overlevering is de in 1574 overleden Rudolf Huinge de schenker²⁴.

17de eeuw

In 1635 zijn er nieuwe banken in de kerk geplaatst. Ze zijn gemaakt door Jan Elderkamp, kistenmaker voor f. 306,00. Aan Jan Popkes werd voor hout f. 650,00 betaald. Totaal f. 956,00. Het dagloon was één gulden daags.

In 1639 ging het dak er voor een deel af. Opgetekend staat: "de zijdmuur van het eene deel der kerk (de Noordzijde) met het andere deel der kerk en den gevel, gelijke hoog te laten maken, en dat gedeelte met gelijke gladde pannen te laten dekken". Hieruit valt op te maken dat de muren van het schip oorspronkelijk iets lager waren dan de muren

De uitbreiding 1705-1708 gezien naar het noorden (2004).

Het 16de eeuwse koor van de hervormde kerk van Warffum (ca. 1950).

van het nieuwe koor. Ook in dat opzicht is er een overeenkomst met de kerk van Warffum, waar het koor aanvankelijk ook hoger was dan het schip²⁵.

In 1639 werd een "Jonkers en Jufferenbank" tegen het koor gemaakt. Tot die tijd stond het koor waarschijnlijk in open verbinding met het schip. Tevens werd de graftombe (in 1640) verplaatst tegen de zuidzijde van de koormuur. Op het koor werd een nieuwe vloer gelegd. Waarschijnlijk bleven de twee grafzerken van de familie Huinge gewoon liggen.

In 1643 werd het orgel gerestaureerd door A. Waelckens en in 1695 door Arp Schnitger.

18de eeuw

In de 18de eeuw beleefde het kerkgebouw onder invloed van de familie Alberda een periode van grote bloei. Met name Onno Tamminga van Alberda en zijn zoon Willem Alberda hebben hun sporen in de kerk achtergelaten. Zo liet Onno Tamminga van Alberda als primarius collator van Uithuizermeeden tussen 1705 en 1708 de kerk vergroten en het interieur vernieuwen. Willem Alberda bezorgde de kerk in 1785 een prachtig orgel.

Bij het jaar 1705 lezen we dat een gedeelte van het gewelf dat ingestort was gerepareerd werd. Tevens werd de kerk vergroot door "het aanbrengen der beide kruisen". Deze

23 Zie bijvoorbeeld in de kerken van Uithuizen, Usquert en Warffum.

24 Dit is niet door een historische bron bevestigd.

25 C.G. Reinders, *Ecclesia Warffumensis* (Warffum, zij) 9-10.

Oude Ansichtkaart (ca. 1960) met daarop het interieur van de kerk, westzijde. We zien het orgel uit 1785.

ingrijpende verbouwing kostte circa f. 6.650,-²⁶. De zerken zijn waarschijnlijk de grote rode tegels die toen nieuw op de vloer zijn gelegd. Tevens werden twee herenbanken ter weerszijden van het middenpad geplaatst. De tweede herenbank werd geplaatst in combinatie met de preekstoel, die het jaartal 1708 toont. Naar wordt aangenomen kwam bij deze verbouwing de koordeur tot stand, waarbij het meest oostelijke venster werd gedicht. Mogelijk deed deze ingang dienst als privé-ingang voor de borgheer en zijn familie²⁷.

Van de twee herenbanken is er één betaald door de collator en één door de kerkvoogdij. Zo diende schrijnwerker en stadsbouwmeester Allert Meijer in 1706 bij “de hogh-edel geboren heer van Rensema” de rekening in voor “een gestoelte voort koer” in de kerk²⁸. Het loofwerk is van Jan de Rijk. Allert Meijer ontving hiervoor 130 gulden en 10 stuivers.

In 1709 werd dit bedrag door de heer van Rensema betaald (een snelle betaler was hij dus niet). Dit is de dubbele bank aan de noordzijde²⁹. Waarom gaf de heer van Rensema opdracht tot het vervaardigen van een nieuw gestoelte? Was dit omdat de Jonkeren en Jufferenbank uit 1639 beschadigd was als gevolg van het instorten van het gewelf, of moeten we de plaatsing van de nieuwe bank zien als onderdeel van een totaal plan? Mogelijk is het een combinatie van beide geweest. We zien wel dat er sprake is van enige competitie tussen heren van diverse dorpen. Zo kreeg bijvoorbeeld de kerk van Uithuizen in 1703 een koorafsluiting met herenbank. Hier werd een zeemeerman afgebeeld en te Uithuizermeeden een zeemeermin. Op deze wijze benadrukten de broers Alberda hun eigen zeggenschap na de opdeling van het rechtsgebied Uithuizen-Uithuizermeeden in 1701. In 1706 kreeg ook Pieterburen een nieuwe herenbank³⁰. Hoe het ook zij, de heer van Rensema heeft de ene herenbank geheel op eigen kosten laten maken.

In 1708 werden een nieuwe preekstoel met doophek en nog een herenbank geleverd, die ook door de bouwmeester Allert Meijer uit Groningen waren gemaakt. Het betreft hier de dubbele herenbank aan de zuidzijde. Het loofwerk nam beeldhouwer Jan de Rijk voor zijn rekening. De totale kosten bedroegen fl. 1784,- Allert Meijer kreeg f. 1303 en 15 st., Jan de Rijk f. 400,-, terwijl de bouwmeester (Allert Meijer) voor vacatiën f. 85,85 kreeg. In 1709 werd f. 12,20 betaald aan geelgieter R. Haijkes voor “den koker tot de Zandloper”.

Tevens werd de scheiding tussen de weg en het kerkhof voorzien van een hekwerk, getuige de vermelding van de betaling van f. 80,- aan Albert Assies voor het “Kerkehek”³¹. Gezien de betrokkenheid van Allert Meijer bij de interieurverfraaiing, wil ik niet uitsluiten dat hij als bouwmeester verantwoordelijk is geweest voor de gehele verbouw tot kruiskerk.

In de jaren 1711-1713 zijn er nieuwe glazen in de kerk gemaakt, waarschijnlijk in gietijzeren omramingen. De kosten bedroegen voor in het schip f. 115,-, voor in het koor f. 214,-, ijzer f. 242,50, metselwerk bij de koorglazen f. 65,-. Aan zerkstukken werd f. 633,50 uitgegeven. In 1713 zijn ook de goten om de kerk gelegd. Dit kostte aan lood en maakloon f. 337,80.

- 26 Daarbij ging het om arbeidsloon volgens het bestek (f. 1025,-), ander werkloon (f. 485,-), materialen zoals hout, kalk, steen enz. (f. 4.110,-), zerken (f. 491,-), lood en leien (f. 287,-), ijzer (f. 162,-) en twee nieuwe ramen (f. 90,-).
- 27 Vgl. J. de Haan, ‘Adellijke sporen in de kerken van Aduard, Kantens en Bierum’, in: *Groninger Kerken*, XIV (2002) 76-88. Bewijzen dat de kooringang te Uithuizermeeden een privé ingang was zijn er niet.
- 28 F.J. Veldman, *Allert Meijer schrijnwerker/stadsbouwmeester. Jan de Rijk beeldhouwer. Een tentoonstelling rond schoorsteenmantels en kerkmeubilair omstreeks 1700 in Stad en Lande*. Groninger Museum oktober 1978 t/m februari 1979, 6 en 25. GAG. Familiearchief De Marees van Swinderen, inv. 608.
- 29 Voor deze bank moest de kerkvoogdij in latere jaren altijd huur betalen aan Jhr. Van Swinderen, de eigenaar van de Rensumaborg. Vriendelijke mededeling kerkvoogd W.T. Moorlach. De huur werd geïnd door notaris de Ranitz te Winsum. In 1932 is er sprake van geweest dat de kerkvoogdij de banken kon kopen. De prijs van f. 1.500,- schrikte de kerkvoogden echter af. In 1960 betaalde de familie W. v.d. Wal acht gulden huur voor deze zitplaatsen aan de kerk. De kerkvoogden besloten toen dat deze de huur in de toekomst zelf moest overmaken aan de bewindvoerder van de familie.
- 30 Veldman, *Meijer en De Rijk, tentoonstellingscatalogus*, 18, 20, 36-37 en 45.
- 31 *Verzameling bijzonderheden*, 10-11.

In 1717 werd begonnen met de bouw van een nieuwe toren. Dit werk werd begin 1718 gestaakt na de verschrikkelijke kerstvloed van 1717. In 1725 werd het werk hervat, waarna de toren in 1726 klaar kwam. De oude vrijstaande zadeldaktoeren is in 1734 afgebroken. Zie verder het hoofdstuk over de Meijster toren.

In de jaren 1780-1785 is het nieuwe orgel door A. A. Hinsz gemaakt. De totale kosten waren f. 6.520,75³².

19de eeuw

In 1839-1840 vond een kerkherstel plaats, waarbij er een opening in het zuiderkruis werd gemaakt. Het interieur werd waar nodig hersteld en deels opnieuw bepleisterd. De noordelijke deur en de koordeur werden voorzien van traliewerk om de beluchting te verbeteren.

In 1862 is het orgel dat oorspronkelijk een groene kleur had bruin geverfd en opnieuw verguld.

In 1875 vond er groot onderhoud plaats. Het werk omvatte "Het afbreken der Kerkekap, balken enz.; en het maken eener nieuwe kap, lijstgoten; rondom de kerk en toren beportlanden, toren en kerk van buiten verwen enz."³³. De buitenkant van de kerk onderging een gedaantewisseling. Al het muurwerk werd bepleisterd, gedeeltelijk in blokken,

In 2004 werd deze kerkkist teruggevonden, met daarin belangrijke informatie over de restauraties van 1875, 1897 en 1937.

kammen en van onderen een blauwe plint. Om al de ramen werden lijsten getrokken met versieringen. Van boven onder de goten een platfries in de vorm van blokjes en open bogen, met op en om de ankers rozetten. Architect was K. Hoekzema uit Groningen. De toren werd blauw en wit geverfd. Johannes Offringa, toen nog aannemer te Sappemeer voerde het werk uit.

In 1880 kreeg de kerk twee nieuwe kronen, waarbij de oude kroon werd ingericht voor lampen.

In 1896-1897 werd het bovendee van de toren geheel herbouwd na de torenbrand van 26 augustus 1896. Zie verder hoofdstuk 7 over de Meister toren.

20ste eeuw

In 1924 kreeg de kerk een elektrische verwarming. De Maatschappij tot aanleg en exploitatie van Laagspanningsnetten leverde de complete verwarmingsinstallatie voor f. 4.000,-. Er werden buisvormige verwarmingslichamen aangebracht in de banken, het koor en op het orgel, uitgevoerd als voetsteun met voetlatten. De preekstoel kreeg

DIENTST 1875.

Hierbij behoort
eene teekening.

BESTEK EN VOORWAARDEN,

waarnaar de Heeren B. J. Westerdijk, J. Camphuis, F. O. Meeuws, J. E. Maarhuis en Bernard S. Wiersema als Kerkvoogden der Nederlandsche Hervormde Gemeente te Uithuizermeeden, hiertoe gemachtigd bij besluit van Notabelen dier gemeente van den

voornemens

zijn aan te besteden:

Het afbreken der Kerkekap, balken enz.; en het maken eener nieuwe kap, lijstgoten; rondom de kerk en toren beportlanden, toren en kerk van buiten verwen enz. Staande en gelegen te Uithuizermeeden, Prov. Groningen.

Art. 1.

Algemeene omschrijving.

De werkzaamheden in dit bestek bedoeld, zullen hoofdzakelijk bestaan in het afbreken der Kerkekap, balken, goten, afmaken tegen de toren enz. en het maken eener nieuwe kap, balken, alle muren bepleisteren, toren en kerk verwen, enz. volgens

Bestek en voorwaarden kerkherstel 1875.

een verwarmingskleed en de kerkenraadkamer een kachel³⁴.

In 1926 kreeg het orgel een "electricis windmaker".

In 1928 werd een nieuw hek bij de kerk aanbesteed. Het betonwerk werd geleverd door J. Boonstra voor f. 665,-. Het ijzerwerk door E. Munting voor f. 595,-. Bestek en tekening zijn gemaakt door H. Jonker. Allen uit Uithuizermeeden.

In 1931 reparaarde de firma Verschuur uit Heythuysen het orgel, kosten f. 1587,-. Organist J.B. Meurs uit Groningen deed namens de kerkvoogdij de oplevering. Op 9 september 1931 werd het orgel opnieuw ingewijd³⁵.

- 32 Dat wil zeggen voor de orgelbouwer volgens bestek f. 5400,- plus een douceur van f. 52,50. Voor 't beeldhouwwerk van Christ. Reurscher f. 235,50, voor de inscriptie van G. Roelfsema f. 5,25, verven en vergulden door M. Meenken f. 775,- en aan Lusting voor het examineren van het orgel f. 52,50. De kosten van het hout voor de zoldering, lambrisering en orgelkast met arbeidslonen zijn niet goed uit het staatboek te herleiden.
- 33 ANHKU, Bestek en voorwaarden 1875 van architect K. Hoekzema. Helaas zijn de tekeningen die bij dit bestek horen niet meer aanwezig.
- 34 ANHKU. Diverse stukken aanleg kerkverwarming. Overeenkomst kerkbestuur en Maatschappij tot aanleg en exploitatie van Laagspanningsnetten d.d. 3 november 1924. De tekeningen zijn aanwezig. In totaal gaat het om de verwarming van 84 banken. Het systeem is geleverd door Bachmann en Kleiner te Oerlikon, Zwitserland.
- 35 ANHKU. Notulenboek kerkvoogdij 1923-1966.

Tijdens de kerkrestauratie van 1937. V.l.n.r., staand: M.J. Scherer, P. Meenen, J. Horinga, S. Dijksterhuis, J. Griever, Kl. v.d. Wal en J. Kraaijema. Zittend: S. Maarhuis, mevr. S. van Kuiken, ds. J. van Kuiken, architect H. Evenhuis.

In 1937 vond er een algehele kerkrestauratie plaats onder directie van architect H. Evenhuis uit Haren. Zowel kerk als toren zijn inwendig en uitwendig geheel hersteld. Daarbij zijn banken en lambrisering waar nodig vernieuwd of hersteld. Ook de vloer is opnieuw gelegd. Op maandag 7 februari 1938 werd de inwijdingsdienst gehouden door ds. J. van Kuiken. Hij hield een predikatie naar aanleiding van 1 Petrus 2-5a.

In 1964 werd het betonpad aangelegd vanaf de noordwest zijde van de weg naar de toren. In 1965 wordt besloten ook het straatwerk rond de kerk te vervangen door een "betonnen straat naar het voorbeeld van de straat naar de torendeur". De firma Veenstra was hierbij behulpzaam. Het werk werd door vrijwilligers gedaan.

In de periode 1966-1970 is het orgel gerestaureerd door de fa. Van Vulpen uit Utrecht. Daarbij werd de oorspronkelijke dispositie gereconstrueerd naar de opgave van N.A. Knock uit 1788³⁶.

In 1969-1970 is de toren geheel gerestaureerd. Ook kreeg de kerk toen uitwendig een opknapbeurt. De totale kosten waren f. 16.565,16. Hiervan kreeg de architect f. 695,69.

In 1982 zijn er ten noorden en zuiden van de preekstoel negen banken uit de kerk verwijderd om een extra ruimte rond de preekstoel te creëren, voor bijvoorbeeld het optreden van een koor, een doopdienst of een trouwerij. Toen is ook de grafkelder even open geweest. De werkzaamheden zijn verricht door aannemer Veldman uit Uithuizermeeden.

21ste eeuw

In 2002 werd er een nieuwe tafel in het liturgisch centrum geplaatst: "een mand met daaronder een gietijzeren draagconstructie".

In de jaren 2003-2004 zijn kerk en toren gerestaureerd on-

der directie van architect A. Nienhuis uit Uithuizermeeden.

3. Het middeleeuwse interieur:

Over het middeleeuwse kerkinterieur van Uithuizermeeden is weinig bekend. In opzet zal de situatie hier niet veel hebben afgeweken van wat in de omgeving gebruikelijk was. Zo zal de kerk naast een hoofdaltaar ook twee zijaltaren hebben gehad. Dit zien we ook bij omliggende kerken als Oosternieland, Oldenzijl en Garsthuizen. Het hoofdaltaar stond centraal opgesteld in het koor.

Of er nissen in de 16de eeuwse koorsluiting aanwezig zijn (geweest) is niet bekend. Mogelijk gaan er nog nissen schuil achter de lambrisering. Wel zien we in de zuidoostelijke koorwand een grote nis, waar nu het beeld van Rudolf Huinge in staat. De oorspronkelijke functie ervan is niet geheel duidelijk. Mogelijk heeft er een zijaltaar gestaan (de vicarie?).

Ook over de oorspronkelijk kleurstelling van de kerk is weinig bekend. Tot op heden zijn de gewelven van de kerk niet ontleisterd. Alleen de sluitring van het 13de eeuwse gewelf in de tweede travee is van pleister ontdaan. De daar te voorschijn gekomen kleuren, weergegeven in een stervormige rozet, doen vermoeden dat achter het pleister een beschildering schuil gaat. De rozet is een symbool van vrede. Het is niet uit te sluiten dat er in de kerk schilderingen zijn geweest. Van der Ploeg pleit er voor de situatie te laten zoals die is, tenzij er een constructieve noodzaak mocht zijn tot verder ingrijpen³⁷.

Stervormig rozet met 13de eeuwse siermetselwerk.

36 *Heden en verleden van de Nederlandse Hervormde kerk te Uithuizermeeden. Geschiedenis van kerk, toren, orgel en interieur.* Uitgave Stichting Avondmuziek Uithuizermeeden (Uithuizermeeden, 1981) 13.

37 K. van der Ploeg, 'Muur- en gewelfschilderingen: een rijk bezit en een groot probleem', in R. Steensma, H. Boerema en K. v.d. Ploeg (red), *Kerkrestauraties in Groningen* (2002) 60.

Doopvont

Pater Mijleman schreef in 1664 dat er “*oock de vonte op de plaets aen de kerckdeur*” stond, zoals ook te Leermens, Huizinge en Middelstum toen nog het geval was. Wanneer dit doopvont buiten gebruik is gesteld weten we niet. Moeten we denken aan 1708, toen de nieuwe kansel met dooptuin in gebruik is genomen, of was het in 1801 toen er een doopschaal werd gekocht? Voor zover we weten is de middeleeuwse doopvont van Uithuizermeeden verloren gegaan. Een vermelding dat de doopvont in het klooster Ter Apel zou berusten heb ik niet bevestigd gekregen³⁸.

Beelden

In de middeleeuwen bezat iedere kerk wel een of meer beelden. “*Ick heb noch over 23 jaeren (=1641) op 't orgel aldaer gesien staen een holten gesneden Onse-Lieve-Vrouw-beeld, geschildert met straelen om't hooft*”, schreef Pater Mijleman in 1664. Uithuizermeeden heeft er ongetwijfeld meer gehad. Helaas hebben ze de reformatie niet overleefd.

Het oude orgel

De kerk had reeds in de 16de eeuw een orgel. Uithuizermeeden behoort daarmee tot het selecte gezelschap van kerken met een middeleeuws orgel³⁹. In 1572 wordt een zekere Christoffer als organist vermeld⁴⁰. Mogelijk waren Wolter Huinge “hovingeling to Uthuystermeeden und in Go-recht” en zijn vrouw Anna Rengers of een van hun kinderen hiervoor verantwoordelijk. De overlevering wil dat het orgel een geschenk was van de zoon Rodolf Huinga⁴¹. De familie Huinge heeft in het derde kwart van de 16de eeuw veel geld in hun borg en de kerk van Uithuizermeeden geïnvesteerd⁴². Het orgel zal waarschijnlijk uit deze periode stammen. Op basis van recent onderzoek naar bewaard gebleven pijpwerk van dit orgel stelt Jongepier dat de bouw ervan in het derde kwart van de 16de eeuw goed voorstelbaar is⁴³.

In 1632 en 1695 is het orgel gerestaureerd door respectievelijk Antony Waalkens en Arp Schnitger. De eerste restauratie van 1632 duurde maar liefst 24 weken. De kosten bedroegen respectievelijk f 533,25 (waaronder 300 daalder of f. 450,- voor de orgelbouwer) en f. 225,-. In 1781 werd het orgel voor 225 gulden aan de Rooms katholieke statie van Uithuizen verkocht. Het bezat 9 registers op 1 klavier; de klavieromvang was FGA-g2-a2. In 1816 maakte Joachim Wenthin voor de Rooms Katholieke Statie van Uithuizen een nieuw orgel. Hij gebruikte daarbij veel pijpwerk van het oude ‘Meijster’ orgel. In 1842/1850 werd het orgel door Geert Pieters Dik hersteld en gewijzigd en in 1861 door Gebr. Adema naar de nieuwe Rooms Katholieke kerk van Uithuizen overgebracht. In 1908 plaatste Marten Eertman het orgel voor ruim 1000 gulden in de Hervormde kerk van Niehove. In 1999-2001 is het orgel gerestaureerd door Albert H. de Graaf naar de toestand van 1816. Bij alle verhuizingen zijn de nieuwe eigenaars zuinig geweest, waardoor veel oud pijpwerk bewaard bleef.

Tijdens de recente restauratie van het orgel van Niehove is uitvoerig pijpwerkonderzoek verricht. In de volgende registers is pijpwerk uit het orgel van Uithuizermeeden aangetroffen: Prestant 8', Holpijp 8', Octaaf 4', Roerfluit 4', Octaaf 2', Quint I I/2'en Trompet 8'. Op basis van een aantal coderingen (toonnaam, cancelnummer en registercode) is geconcludeerd dat het oudste orgel –lees het orgel van Uithuizermeeden- negen registers bezat⁴⁴. De omvang van het oudste orgel beantwoordt aldus Jongepier aan wat we mogen verwachten van een orgel uit de late 16de eeuw⁴⁵.

Wie de oude klanken van Uithuizermeeden wil horen moet nu naar Niehove; “Er zijn nu klanken te horen die tot de oudste van Groningen en zelfs van Nederland behoren”⁴⁶.

Graven en het grafmonument

In 1562 en 1574 zijn Ode en Rudolf Huinge op het koor begraven. Hun stoffelijke resten zijn in 1845 teruggevonden. Zij lagen voor de avondmaalstafel, ongeveer vijf a zes voet diep. Eens was hun graf bedekt met de twee grote grafstenen - formaat ca. 2,12 x 1,08 x 0,12-0,17 meter - die nu in het portaal onder de toren staan. In de inventarisatie van graf-schriften uit 1910 ontbreken beide grafstenen⁴⁷. Ze lagen toen “onder den Toren”, dat wil zeggen onder de vloer van “de kleedkamer” (consistorie). Bij de kerkrestauratie van 1937 zijn ze teruggevonden en conform het bestek in de torenportaal geplaatst⁴⁸. Het is niet bekend wanneer de zerken uit de koorvloer zijn genomen en herplaatst. Het feit

-
- 38 C. Reinders meldt in 1985 dat de vont zich in het klooster Ter Apel zou bevinden. Navraag bij het klooster museum leerde mij dat dit onjuist is. Ook bij het Groninger Museum is de doopvont niet bekend. Wel bezit het museum de doopvonten van Dorkwerd en Kantens. Oorspronkelijk had het museum er vier. De andere twee zijn weer herplaatst in twee Groninger kerken (Bierum –doopvont uit Toornwerd- en Eenrum).
- 39 Bekend is dat meerdere kerken, waaronder die van Krewerd (1531), Middelstum (1550, nieuw orgel) en Kantens (1553 is Dertert er organist) in de 16de eeuw al een orgel hadden.
- 40 GAG. Ommelander Archieven, inv. 86; ook vermeld in Ommelander Archieven, inv. 92. Met dank aan drs. O.D.J. Roemeling te Hardegarijp.
- 41 Verzameling bijzonderheden, 6: “men meent dat hij zeer weldadig was en het oude orgel geschonken heeft”.
- 42 Abel Eppens, Kroniek, 547.
- 43 J. Jongepier, ‘Het orgel in de kerk van Niehove’, in: *Groninger Kerken*, XX (2003) 80.
- 44 Getekend vanaf het front naar achteren is de dispositie en plaatsingsvolgorde als volgt gereconstrueerd:
12 Prestant 8'
20 Octaaf 4'
27 mogelijk een hoog fluitregister, 2', 1 1/2 of 1'
33 Roerfluit 4
38 mogelijk een tweekorig register?
42 Holpijp 8'
45 mogelijk een meerkorig register
47 Trompet 8
48 onbekend register; mogelijk een tweede tongwerk. De Octaaf4' stond op de tweede sleep van het front. Op de pijpen zijn restanten van tinfolie en bladgoud aangetroffen. Van de Prestant 8' staan nog steeds 21 oudere pijpen in het front. Opvallend is dat er geen kleinere frontpijpen van dit orgel zijn aangetroffen.
- 45 Jongepier, 84-85, namelijk 38 tonen, F G A B H-g2 a2.
- 46 Orgel in Niehove weer in gebruik genomen, in: *Groninger Kerken*, XVIII (2001) 81-82.
- 47 J.A. Feith, C.H. van Rhijn, Jb. Vinhuizen en G.A. Wumkes, *Graf-schriften in Stad en Lande* (Groningen, 1910) 362. In een noot staat vermeld: “Op het koor, volgens eene aantekening van den heer L.U. Rengers v. Naerssen, thans niet meer aanwezig”.
- 48 ANHKO. Bestek en voorwaarden Restauratie van de Kerk en Toren van de Ned. Herv. Gemeente te Uithuizermeeden, januari 1937, opgemaakt door H. Evenhuis, 5. Voor het opnemen, verwijderen en onder in de toren tegen de muur bevestigen wordt zonder meer f.10,- toegekend.

Twee grafstenen van de familie Huinge in het torenportaal van de Maria-kerk te Uithuizermeeden (2004).

dat men in 1910 niet (meer) wist waar de zerken waren duidt er op, dat dit al geruime tijd daarvoor moet zijn geweest. Een geschrift uit omstreeks 1860 meldt dat ze “on-

- 49 De auteur van *De Verzameling Bijzonderheden* uit omstreeks 1860 noemt dat de twee zerken onder de toren liggen, gevolgd door een verwijzing naar de *Kroniek van Groningen* van J.W. Keiser, pg. 176. De kroniek waarop wordt bedoeld is: *Kronyk van Groningen ende Ommelanden*. Groningen 1743. Met aanvullingen in handschrift door Jacob Warmolt Keiser, overleden Groningen 17 augustus 1821. Daarmee wekt de auteur de indruk niet te weten waar de zerken precies liggen. Dit uittreksel uit de kerkelijke archieven is omstreeks 1860-1862 gemaakt door M.J. Sterenberg, administrerend kerkvoogd. Bij een later kerkherstel zijn ze op de huidige plek geplaatst. Volgens kerkvoogd W.T. Moorlach was er een acte waarin stond dat deze zerken altijd in de torenruimte moesten blijven; de betreffende acte is rond 1980 verloren gegaan.
- 50 Het meest aannemelijk is dat de zerken zijn herplaatst bij de bouw van de nieuwe toren.
- 51 20 december volgens de kalender ‘oude stijl’ = Juliaanse kalender. Gregoriaanse kalender = nieuwe stijl.
- 52 Pathuis, *GDW*, 134, no. 471. Op de zerk zijn sporen van wapenfiguren. Vrijwel onherkenbaar.
- 53 *Ibidem*, no. 472.

der den toren” lagen, maar meer bijzonderheden worden niet gegeven⁴⁹. Mogelijk dat de herplaatsing onderdeel was van de torenbouw in 1717-1726 dan wel het kerkherstel uit 1785⁵⁰. In 1845 was oorspronkelijke plaats van de grafstenen nog bekend.

1) Anno 1562, op den 20 december stilo vetero⁵¹, is in Godt verstorven de eerbaere en veel deugtsaeme juffer Ode Huynghe; sy is begraeven in het coor van de kercke op de Meden, dese spreuck staet op haer grafsteen: MORS ULTIMA LINEA RERUM.

Wapen: Onherkenbaar. Helmtken: een adelaar [Huinga] Kwartieren: I onherkenbaar. II Tamminga⁵².

2) ANNO 1574, DEN ... GOT VERSTORVEN ... ERENTFESTEN ... DES SEELE ... MOE ...

Wapen en helmtken: Huinga.

Kwartieren: I onherkenbaar. II Rengers [2]; III Cater; IV Tamminga⁵³.

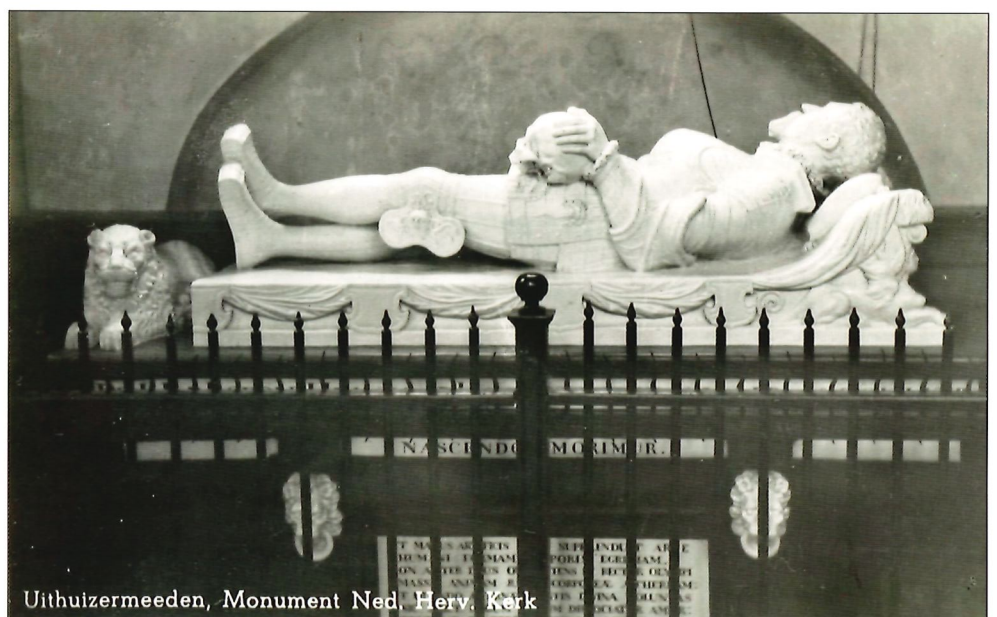
Het betreft hier de zerk van Rodolf Huinga van Ungersma.

Na het overlijden van Rudolf Huinga in 1574, werd zijn grafmonument op het koor geplaatst. Het is een verbeelding van de overledene in wapenuitrusting liggend op een matras. Aan het voeteneinde ligt een leeuw, terwijl de geharnaste man een schedel vasthoudt. Het beeld rust op een voetstuk. Het materiaal is wit geverfd zandsteen. Waarschijnlijk stond dit monument ietwat ten oosten van de toegang tot de grafkelder. We moeten daarbij bedenken dat de huidige herenbanken er toen nog niet stonden. Ruimtelijk gaf dat een heel ander beeld. In 1640 is het grafmonument verplaatst naar de huidige locatie aan de zuidelijke koorwand.

Op oude foto's is te zien dat het monument is omgeven door een hekwerk. In de 20ste eeuw is dit hekwerk verwijderd. Het staat nu opgeslagen in de kerkschuur. Ik pleit er voor de oude situatie te herstellen. Het opschrift luidt als volgt:

DE E. E. JR. RODOLF HUINGA OP UNGERSMA. OBIIT XIX APR. Ao MDLXXIV. NASCENDO MORIMUR.

UT MANUS ARTIFICIS SAXO SUPERINDUIT ARTE / HUMANI FORMAM CORPORIS EGREGIAM / NON ALITER DEUS OMNIPOTENS ET RECTOR OLYMPI / MASSAE ANIMAM IUNGIT

Grafmonument Rudolf Huinge.

Uithuizermeeden, Monument Ned. Herv. Kerk

CORPOREAE AETHEREAM / ET QUANDO AETERNAE MENTIS DIVINA VOLUNTAS / SIC IUBET, HORUM ITERUM DISSOCIATUR AMOR / ATQUE UT DE TERRA MORTALIA CORPORA NATA / SUNT, ITA RURSUS IN HANC SOLVITUR OMNIS HOMO⁵⁴.

Pathuis maakt melding van een rouwbord ter herinnering aan Rudolf Huinge. Tekst: DENATUS 19 APRIL 1574. Dit rouwbord is niet meer aanwezig⁵⁵.

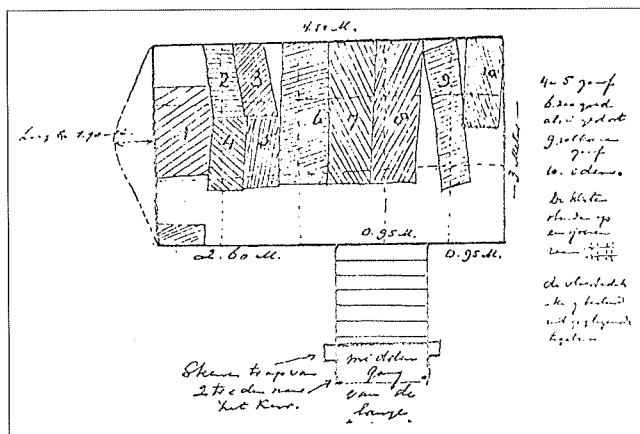
Grafkelder

Onder het koor bevindt zich een ruime en in steen overwelfde grafkelder. Deze kelder is bereikbaar via een sluitsteen en een gemetselde trap. Er binnen in liggen kisten en stoffelijke resten van bewoners van Rensuma en mogelijk bewoners van Ungersma. Wanneer deze kelder gemaakt is weten we niet. Vermoedelijk dateert hij uit de periode van de bouw van het koor omstreeks het midden van de 16de eeuw⁵⁶. In theorie is het ook mogelijk dat de kelder uit latere tijd, bijvoorbeeld uit 1640 stamt. In dat jaar is de grafombe, die midden op het koor stond, verplaatst naar de zuidwand en werd er een vloer gelegd in 't koor. Opmerkelijk is dat zowel Ode als Rudolf Huinge niet in de grafkelder is bijgezet. Was de grafkelder misschien ooit bedoeld voor de geestelijken? Wat we zeker weten is dat in 1669 Maria Bibiana van Wytsma, 28 jaar oud, "in de kelder aldaer bij haer soentien Adolphus ende dochterke Anna Bibiana die eerste van die naam ter aerden bestelt"⁵⁷. In 1688 is de "begraffenisse in de kerck op die Meden in het koor" gekocht door Jonker Philippus van Wytsma en zijn echtgenote Teteke Jarges. Daarbij wordt aangetekend dat Vrouwe Sibilla Sickinge dit heeft bezeten. De familie Sickinge had in 1576 de Ungersmaborg met de daarbij behorende rechten gekocht⁵⁸.

De grafkelder is 3,05 meter breed, 4,5 meter lang en 1,9 meter hoog. De entree ligt tussen de twee herenbanken. De toegang wordt gevormd door een trap bestaande uit zes gemetselde treden. De toegang wordt afgedekt door twee halve zerken. De vloer is gemaakt van geglazuurde tegels. Blijkens een tekening uit 1924 stonden er 10 kisten in de kelder. Ze zijn geplaatst op een ijzeren raam. Vier waren toen gaaf en één zo goed als ingestort. Verder stond er nog een klein kistje met doodsbeenderen en drie schedels in de hoek⁵⁹. In 1982 was de situatie nog ongewijzigd. Betreft het hier beenderen van geruimde graven of de grafkelder mogelijk te maken of gaat het om vroegere borgbewoners? We weten het niet. Wie weet dat DNA-onderzoek in de toekomst nog eens uitsluitsel kan geven.

In 1702 kreeg de heer van Rensuma toestemming om "in den ingang van de kerk eene begraafplaats te mogen maken" voor zijn overleden zoontje⁶⁰. Hieruit blijkt dat dit kind niet werd bijgezet in de grafkelder. Onduidelijk is waar dit zoontje begraven ligt. We moeten bedenken dat de kerk nog niet verbouwd was tot kruiskerk. Betreft het hier de oude zuid- of noord ingang of was er reeds een kooringang en werd het zoontje op het koor begraven?

De laatste persoon die werd bijgezet in de kelder is Willem Tamminga van Alberda, Heer van Rensuma. Hij overleed op 25 februari 1786. Vermeld wordt dat hij op 3 maart 1786 "in den kelder gezet is". Tot zijn gedachtenis hangt het wapenbord in het koor. De timmerlieden die de kelder toemaakten hebben hun namen achtergelaten: "Beerent Harms timmerman ende soon Harm Beerents, de kelder toegemaakt den 4 maart 1786".

Tekening grafkelder uit 1924. Uit de toelichting blijkt dat de graven 4 en 5 gaaf waren, 6 zo goed als ingestort en 9 en 10 volkomen gaaf.

Het begraven in de kerk werd per 1 januari 1828 verboden. Toen Mr. Onno Tamminga, baron van Alberda op 12 juni 1829 op Rensuma overleed -bijna 75 jaar oud- mocht hij niet meer worden bijgezet. Zijn vrouw was al op 31 oktober 1781 overleden. Voor hem werd een graf gemetseld plm. 3 meter buiten de koordeur. In 1926 schreef Vinhuizen over de plaats van het graf: "alwaar in het kerkepad een naamzerkje de plaats van zijn graf aanduidt. Door afschuifeling door de kerkgangers is het opschrift onleesbaar geworden"⁶¹. Het naamzerkje is niet meer aanwezig⁶².

Op 24 september 1924 "ontdekten" timmerlieden, bij het leggen van de verwarming, bij de overgang van het koor naar het schip van de kerk, nadat een zerk was weggenomen, de grafkelder. In de kelder lag een tiental lijkkasten, "de meeste ingezakt, maar enkele nog vrij gaaf". Op de muur aan de zuidzijde van de grafkelder stonden met potlood de namen van twee timmerlieden uit 1786 geschreven. Het schrift was nog zo duidelijk alsof het pas nu ge-

- 54 Pathuis, *GDW*, 134, no. 469. Pathuis meldt abusievelijk dat de graftombe sedert 1798 tegen de zuiderkoormuur staat. Dit moet zijn 1640.
- 55 Pathuis, *GDW*, 134, no. 470. Hij baseert zich op een vermelding in de Groninger archieven, Archieven [De Marees] van Swinderen, inv. Nr. 689. Rodolf Huinga.
- 56 Abel Eppens schrijft in 1587 dat Wolter Huinge de "heren graf-fnisse in de kercke angerichtet" heeft. Wordt hiermee alleen de graftombe voor Rudolf Huinge bedoeld of ook de grafkelder? In 1688 is sprake van de begraffenisse in de kerk. Daaronder valt dan ook de kelder.
- 57 Rijksarchief Leeuwarden, huisarchief Liauckema State te Sexbierum, no. 200. Vermeld door T.K. Nijhoff-Meijer, *Historie en boerderijen van Uithuizermeeden (Oldenzijl, Oosternieland, Uithuizermeeden binnen- en buitendijks)* (Uithuizermeeden, 1979) 345-346.
- 58 Zij bezaten ook de grafkelder onder de kerk in Warffum.
- 59 *Nieuwsblad van het Noorden* van vrijdag 11 maart 1930, tweede blad, Burgemeesters over hun gemeenten XIV. De gemeente Uithuizermeeden. Het artikel is gebaseerd op aantekeningen van burgemeester T. Krol.
- 60 *Verzameling bijzonderheden*.
- 61 Jb. Vinhuizen, 'Rensuma te Uithuizermeeden', in: *GVA* (1927) 22.
- 62 Mogelijk ligt hij nog onder het betonpad verborgen.

Op de foto zien we de kisten
1 t/m 5.

schreven was, “een bewijs dat de kelder buitengewoon droog is”⁶³. De grafkelder is te bezichtigen geweest van vrijdag 26 september tot en met dinsdag 30 september 1924. Ongeveer 800 personen hebben van die gelegenheid gebruik gemaakt. Kerkvoogd F. Dijksterhuis was telkens de rondleider. In groepjes van vier werd men toegelaten, waarbij een elektrisch lampje de ruimte verlichtte. Er werd een kwartje entree per persoon geheven. De toenmalige predikant preekte op zondag 28 september 1924 uit Handelingen 11: 4, de woorden “sprekende nadat hij gestorven was”. Op de noordermuur van de grafkelder werd een nieuw opschrift geplaatst: “23 sept. Anno DN 1924 is deze opengemaakt wegens aanleg der electr. Verwarming in tegenwoordigheid van: Ds. G.G.J. Bleeker, A. Keuzenkamp predikant, H. Jonker timmerm, H. Veldman timmerm. E. Munting electr., K. Graver Electr, E.B. Hefting Administr.

Kerkvoogd, F. Dyksterhuis kerkv, W. Maarhuis kerkv, B. Wierema kerkv, J. W. Horrynging ouderling/ Nog aanwezig 4 gave kisten”.

In 1982 is de grafkelder voor het laatst geopend. De daarbij aanwezigen, waaronder kerkvoogd W.T. Moorlach hebben, de traditie volgend, hun naamtekening achtergelaten.

4. Het protestantse kerkinterieur

De kerk heeft een rijk protestants interieur uit voornamelijk de 18de eeuw dat goed bewaard is gebleven. Het donkere eiken meubilair is afgestemd op een heldere witgepleisterde ruimte. Van der Ploeg: “Zulke monumentale protestantse kerkinterieurs zijn langzamerhand zeldzaam aan het worden”. Hij pleit er dan ook nadrukkelijk voor de muren en gewelven van de kerk gepleisterd te houden⁶⁴. Het huidige interieur gaat met name terug op de verbouw tot kruiskerk in 1705-1708.

63 Archief mevrouw E.D. Ubbens-Smit Uithuizermeeden. Kroniek Wiersema en Ubbens.

64 K. v.d. Ploeg, ‘Muur- en gewelvschilderingen’, 60.

De preekstoel

De kerk bezit een prachtige preekstoel uit 1708, ontwor-

Een kijkje in grafkelder (opname 1982). De kisten staan op een ijzeren raam. Op de foto zien we de kisten 1 t/m 8, met op de achtergrond diverse naamtekeningen.

Gezicht op de preekstoel met dooptuin en een van de twee herenbanken. Op de vloer een tweetal grafzerken (2004).

Detailopname van de preekstoel met de beelden van liefde en gerechtigheid.

pen en vervaardigd door stadsbouwmeester en schrijnwerker Allert Meijer, waarbij Jan de Rijk het beeldsnijwerk voor zijn rekening nam. De preekstoel is geplaatst tegen de zuidelijke koortravee. De iconografie⁶⁵ is vrijwel dezelfde

als die van de latere preekstoelen van Midwolde (1711) en Uithuizen (1713); Uithuizermeeden diende hier als voorbeeld⁶⁶. Op het middenpaneel van de kuip is een vrouwenfiguur met de hoorn des overvloeds en twee zwevende engeltjes afgebeeld. Op de overige vier panelen zijn de vier evangelisten met hun symbolen en de bijbel verbeeld, zittend onder lofwerk en twee halve engelfiguren. Op de hoeken staan figuren die de deugden symboliseren: Geloof, Hoop, Liefde, Gerechtigheid, Voorzienigheid en Standvastigheid. Zij dragen kapitelen op hun hoofd⁶⁷. Het beeld Standvastigheid rust met haar ene hand op een kolom en draagt op de andere een draakje. Op de basementen onder de beelden zien we kleine engelenkopjes. De preekstoel wordt als het ware gedragen door zes engelen. Het gesneden jaartal 1708 is bij de trapopgang terug te vinden⁶⁸. Het ruggeschoot heeft temidden van wild snijwerk een car-

65 Versiering met iconen of beelden.

66 F.J. Veldman, 'Van Kock vaer tot beeldsnijder. Leven en werk van Jan de Rijk, beeldhouwer, deel 2', in: *Groninger Kerken*, XII (1995) 57, 61-62.

67 Kapiteel = bovenste deel van een zuil.

68 Ibidem, 65. Zie verder Veldman, Meijer en De Rijk. *Tentoonstellingscatalogus*, 12, 26 en F.J. Veldman, Allert Meijer en Jan de Rijk. *Het kerkelijk oeuvre van een kistemaker en een beeldsnijder rond 1700*. Een uitgave van de Stichting Oude Groninger Kerken (Groningen, 1981) 32-35.

touche⁶⁹ met de baretknop. Het klankbord daarboven is in wat strakkere, maar toch duidelijk barokke vormen gehouden. Veldman noemt de preekstoel de fraaiste die uit de samenwerking van Allert Meijer en Jan de Rijk is ontstaan. Hij spreekt van een kunstwerk van meer dan nationaal belang⁷⁰.

Op de preekstoel stond oorspronkelijk een zandloper. De zandloper is niet meer aanwezig. Ter verlichting dienden twee sierlijke kaarsenstanders van geelgieterswerk. Zij verloren hun functie na het aanbrengen van de lamp in het klankbord en die boven de lezenaar.

Dooptuin

De preekstoel staat binnen het "vierkant" ook wel dooptuin genoemd. Binnen deze ruimte vond de bediening van de Heilige Doop plaats. Het loofwerk op het doophek is in 1810 gemaakt door Mattheus Walles. Hij kreeg hiervoor f. 150,90.

Op de noordwest hoek van het vierkant staat een lezenaar. Tijdens de kerkdienst was dit de plaats van de voorzanger. In 1801 worden er "armblakers aan de lessenaar van den voorzanger" gemaakt; kosten f. 14,80. Ook was het de plaats waar de koster na afloop van het Amen zijn kondigheden deed. Deze afkondigingen hadden betrekking op verhuringen (van land), verkopeningen, boeldagen enzovoorts. Wumkes: "Dat de kerkgangers bij het naar huis gaan zich meer in die kosterale napreek verdiepten dan in de pastorale predikatie behoeft geen betoog"⁷¹.

De kanselbijbel

Op de kansellessenaar ligt een statenbijbel, uitgegeven bij D. Bolle te Rotterdam. Een zelfde exemplaar ligt op de lessenaar van de dooptuin. Op het voorblad staat: "Bijbel, dat is de gansche Heilige Schrift, bevattende al de canonieke boeken des ouden en nieuwen testaments, door last van de Hoog-mogende Heeren Staten-Generaal der vereenigde Nederlanden en volgens het Besluit van de synode-nationaal, gehouden te Dordrecht, in de jaren MDCXVIII en MDCXIX. Uit de oorspronkelijke talen in onze Nederlandsche taal getrouwelijk overgezet met de volledige kanteekeningen naar de beste uitgaven van Jacob en Pieter Keur in de Hedendaagse spelling met ongeveer duizend Platen en Afbeeldingen. Rotterdam, D. Bolle". Op de rand van kanselkuip ligt nog een tweede, kleiner exemplaar. Het betreft een uitgave door het Nederlands Bijbelgenootschap te Amsterdam uit 1927. In de bijbel staat geschreven: "Kanzel Ned Herv. Gem/ te Uithuizermeeden nov'33/ Ds J. van Kuiken".

Bankenplan en herenbanken

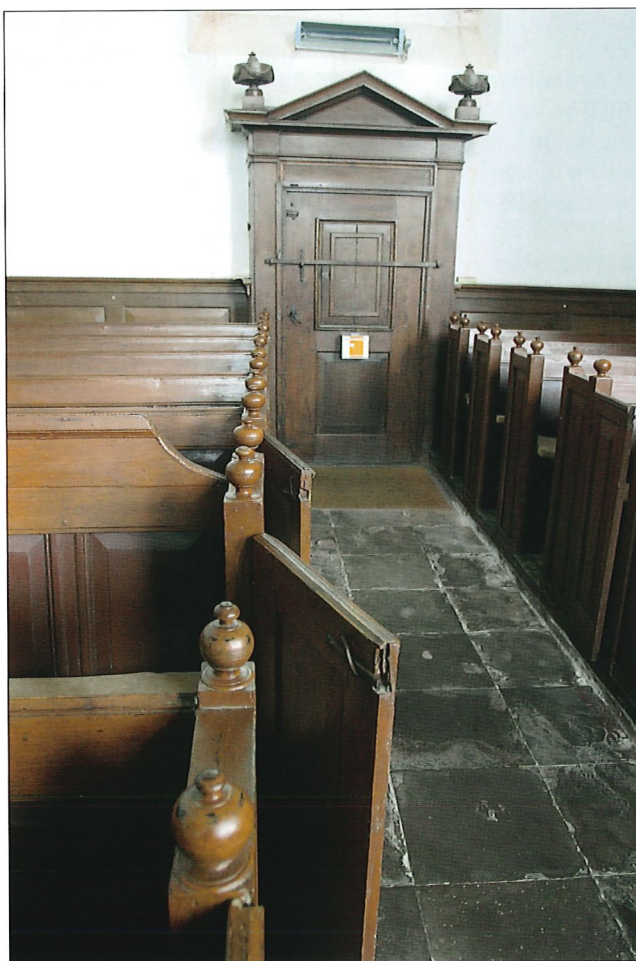
De banken in de kerk zijn gericht op de kansel aan de zuidzijde. Waarschijnlijk dateren de huidige banken uit 1791. In dat jaar kreeg de kerk namelijk nieuwe banken en lambrisering. Ze zijn gemaakt van eikenhout en hebben een donkerbruine kleurstelling. Eerder kreeg de kerk in 1635 nieuwe banken, gemaakt door de Kistenmaker Jan Elderkamp. In 1710 krijgt Reinder Jans Weert f. 152,- als "vertering bij het maken van de kerkebanken". Waarschijnlijk betreft het hier de banken van het noorder- en zuiderkruis. Hoe het bankenplan er in de tijd van voor de verbouw in 1705-1708 uit heeft gezien weten we niet precies. Vermoedelijk stond de preekstoel toen ter hoogte van het huidige zuiderkruis, waarbij er ook banken pal tegen over zullen hebben gestaan⁷². In 1639 werd besloten om in 1640 "Een Jonkers en Jufferenbank tegen het koor te laten maken"⁷³.

Toen Uithuizermeeden in 1641 voor het eerst ouderlingen en diakenen kreeg, zullen zij plaats hebben genomen in de oude bank van de jonkers en jufferen, die waarschijnlijk tegenover de preekstoel stond⁷⁴. Vermoedelijk zijn deze banken behoorlijk beschadigd bij het instorten van het gewelf in 1705, zodat de heer van Rensuma en de kerkvoogdij zich genoodzaakt zagen nieuwe banken te laten maken.

Het huidige bankenplan is als volgt.

In het schip zien we van west naar oost, gescheiden door een middenpad, twee rijen van 16 banken. Het pad is ca. 1,47 meter breed. Oorspronkelijk waren dat er 18. Om ruimte te creëren voor de liturgische viering zijn er in 1982 per rij twee banken uitgebroken. De bank met deurtje aan de zuidzijde (5^e van voren) is de dominees bank. Van oudsher is deze bank gereserveerd voor het predikantsgezin.

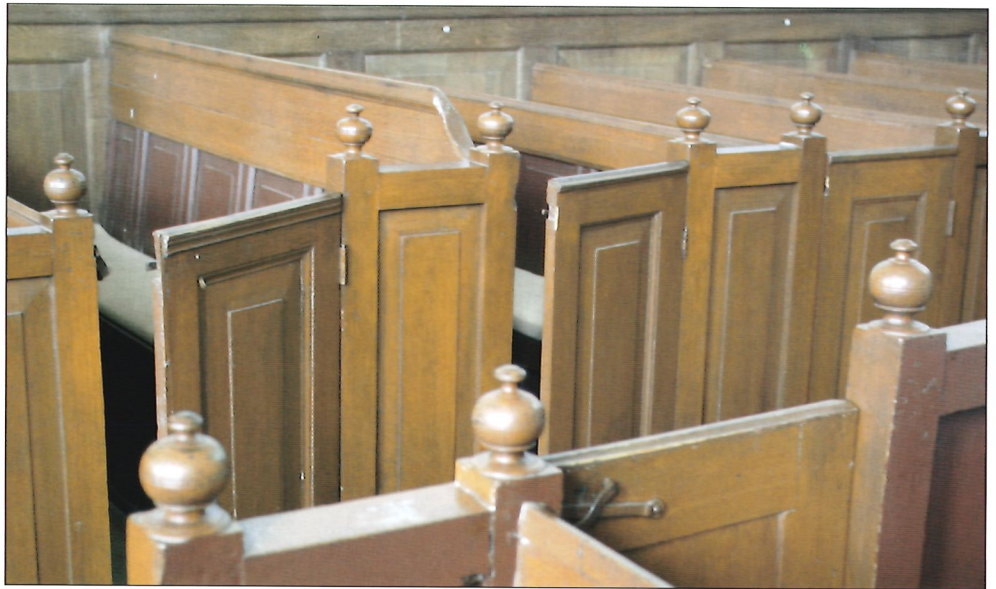
De breedte van het pad in de zijbeuken is ca. 1,27 meter. In 1982 is ook het aantal banken van de twee rijen in de noordelijke zijbeuk teruggebracht van 12 naar 8. De voorste vier

Het pad in de noorder zijbeuk (2004).

- 69 Cartouche = met versiering omgeving vlak. Op dit vlak is een knop aangebracht voor het hoofddeksel van de predikant (de baretknop).
- 70 Veldman, 'Van Kock vaer', 65.
- 71 G.A. Wumkes, 'Ecclesiastica Omlandica', in: *GVA* (1917) 138.
- 72 Dit zien we bijvoorbeeld ook bij omliggende kerken als die van Oldenzijl, Kantens en Warffum.
- 73 *Verzameling bijzonderheden*, 2.
- 74 Wumkes, 'Ecclesiastica', 136.

Banken in de noorder zijbeuk, voorzien van deurtjes (2004).

westelijke banken in het noorderkruis zijn voorzien van deurtjes. Deze banken waren oorspronkelijk bedoeld voor de ouderlingen en diakenen. Bij de oostelijke rij banken zijn drie van de acht banken voorzien van deurtjes, de 2^e-4^e van voren. Van oudsher was dit de bank voor de kerkvoogden en notabelen.

De zuidelijke zijbeuk telt twee rijen van 8 banken.

Herenbanken

Op de overgang van schip naar koor staan hoog verheven twee dubbele herenbanken. De gestoelten worden gescheiden door het middenpad en staan met hun rug naar het

koor. Ze zijn gemaakt door Allert Meijer en Jan de Rijk. De noordelijke bank (1706) is bekostigd door de heer van Rensuma en de zuidelijke bank (1708), die één geheel uitmaakt met de dooptuin en kansel, door de kerkvoogdij⁷⁵. Beide banken hebben een verhoogd achterschot, waarop in tweevoud (voor en achter) de wapens van de bewoners van Rensuma zijn afgebeeld.

Wapen: Gevierendeeld: I Alberda; II Clant; III Tamminga; IV Lewe.

Hartschild: in blauwe arcering een uit het water oprijzende meermin, met naar rechts opgeheven armen en met wapperende haren.

Het wapen verwijst naar Onno Tamminga van Alberda (geb. 2 juni 1669, overleden Zandeweer 10 mei 1743), getrouwd te Zandeweer op 15 november 1695 met Josina Petronella Clant (geb. 1676, overleden Groningen 1 maart 1746)⁷⁶.

De dienstdoende ouderlingen zitten in de zuidelijke herenbank.

De verhoogde en goed zichtbare banken zijn een duidelijk teken van de macht van de heer van Rensuma.

75 Verzameling bijzonderheden, 10.

76 Zie Pathuis, *GDW*, 682, no. 3783. In 1711 verkregen zij bij boedelscheiding het huis Nijenstein te Zandeweer. Zij zijn vervolgens daarheen verhuisd. Zij zijn in Zandeweer begraven. Van de twee rouwborden bleef die van Josina Petronella Clant bewaard, met daaraan een onderdeel van het bord van Onno Tamminga van Alberda (zijn sterfdatum). Vermeld door Pathuis, *GDW*, 784, no. 4320 en 4321.

Achterschot bank heer van Rensuma, met daarop de wapens van de borgbewoners (2004).

Knielbanken

In 1936 zijn er twee nieuwe knielbankjes aangeschaft voor het inzegenen van een huwelijk en het bevestigen van ambtsdragers.

De avondmaalstafel

Op het koor zijn rondom -voor ongeveer driekwart- zitbanken met lambrisering aangebracht.

Centraal in het midden staat de avondmaalstafel. Het is een geverfde tafel met een marmeren blad. Het formaat is 1,61 (l) x 93,5 (b) x 82 cm (h).

Deze tafel is bedoeld voor de viering van het Heilig avondmaal. Het gereedmaken van de tafel is een taak van de koster. Ook moet hij zorgen voor het reinigen van tafelkleed, de bekers en de schotels "bij die gelegenheid gebruikelijk"⁷⁷. Het kerkarchief vermeldt niets over de aanschaf van deze tafel. M.D. Osinga dateert de tafel als tweede helft 18de eeuw.

Op de tafel ligt een antependium⁷⁸, met daarop een vijf armen kandelaar met inscriptie: "H.V.G. 1933-1983"⁷⁹.

In 1873 werd besloten om de viering "eenvoudiger en daardoor plegtiger, geregelder en daardoor waardiger" te laten plaatsvinden door alle deelnemers aan één tafel te laten aanzitten. Voorlans de bank op het koor werd in het vervolg een tafel geplaatst en "aan de binnenzijde dier tafel

Inrichting van het koor (2004).

Avondmaalsgerei op het marmeren blad van de tafel (2004).

eene bank"⁸⁰. Dit zijn de losse tafels en planken die op het koor te vinden zijn. Het koor is belegd met zwarte en witte marmeren tegels, formaat 55 x 55 cm.

Het avondmaalsgerei

Het avondmaalsgerei van de gemeente bestaat uit vier bekers, één schenkkkan en vier borden. Het huidige avondmaalsgerei heeft diverse voorgangers gehad.

In 1696 wordt er bij het brood Spaanse wijn gebruikt. Over de toenmalige avondmaalbeker is helaas niets bekend. Was het de oude miskelk of gewoon een beker van aardewerk? We weten het niet.

Na de opknabbeurt van de kerk in de periode 1705-1708 werd een nieuwe avondmaalbeker gekocht bij de Groningse goudsmid Johannes Dronrijp. In 1709 werd aan hem f. 88,20 voor een zilveren beker betaald. Helaas is deze beker niet bewaard gebleven. Daardoor weten we niet of de beker bepaalde voorstellingen kende. Ongetwijfeld was de beker voorzien van meesterteken, jaarletter en stadskeur. Bij de uitdeling van het brood werd gebruik gemaakt van een korf⁸¹.

In 1801 is de beker verruild tegen twee nieuwe zilveren bekers, waarbij de kerkvoogdij nog f. 86.40 moest toe betalen⁸². Waarschijnlijk werd toen ook het eerste bord aangeschaft. Op de bekers en het bord staan drie merktekens: meesterteken (JW), jaarletter (1800) en stadskeur (Groningen). De bekers zijn rechtstreeks betrokken van de maker J. Warners te Groningen. Later kreeg de kerk de schenkkkan (waarschijnlijk geen zilver) en nog twee zilveren bekers en drie borden. Op de voet van de schenkkkan staat als inscriptie: Diaconie. De twee andere bekers dateren uit 1936 en 1967.

77 GAG, HGU, inv. no. 42, instructie koster uit 1832.

78 Een voorhangsel in kleur, wisselend naar het kerkelijk jaar.

79 H.V.G. = Hervormde vrouwengroep.

80 AHGU, brief kerkenraad d.d. 21 december 1873.

81 In 1765 wordt er voor "een korf tot 't Nachtmal" 11 stuiver betaald. Zie Verzameling Bijzonderheden, 16.

82 We weten niet of de oude beker omgesmolten is dan wel aan een derde is verkocht. Voor zover bekend is de beker niet bewaard gebleven.

Doopbekken

De kerk kent een relatief eenvoudig doopvont. De doop is het teken van de afwassing der zonden. Op een houten zuil met zware voet ligt een koperen doopschaal met deksel. Op de onderkant van de schaal is een engel met bazuin en hangende tak in de hand afgebeeld, met daarbij de letters I.V. De doopschaal heeft een doorsnede van 20,5 cm. Deze doopvont is van omstreeks het midden van de jaren 50 van de vorige eeuw. Daarvoor werd een koperen doopbekken gebruikt.

Op 1 juni 1810 betrok de kerk van de weduwe L. Buissink "een koperen doopbekken met den draairing en een dito bekken met koperen voetstuk" voor f. 43,60⁸³. De laatste

Bekken met draairing (2004).

83 *Verzameling bijzonderheden*, 20.

84 De standaard en het bekken behoeven nodig restauratie. Het is jammer dat er geen replica van het oude doopbekken is aangebracht.

85 GAG, Archief HGU, inv. no. 42.

86 Ik trof het bord in december 2002 ietwat verloren aan op de torenzolder.

87 Tot hun plaatsing in het voorportaal lagen de stenen onder de houten vloer van de kerkenraadkamer. Oorspronkelijk lagen ze op het koor. Sinds 1937 op hun huidige plaats.

88 Epitaphium = grafscript.

89 Pathuis, *GDW*, 683, no. 3791. Ds. Johannes Vereem was predikant te Uithuizermeeden van 1629-1656. Hij overleed op 6 januari 1656 op de leeftijd van 59 jaar. Uit de tekst valt op te maken dat de grafsteen is bekostigd door de kerk van Uithuizermeeden.

90 Pathuis, *GDW*.

was bedoeld als offerschaal. Dit doopbekken was bevestigd aan de oostkant binnen de dooptuin. Helaas is dit doopbekken omstreeks 1985 ontvreemd; de scharnier waaraan het bekken bevestigd was is er nog. Het tweede bekken is nog steeds als offerschaal in gebruik⁸⁴.

Offermateriaal

Er zijn vier collectezakken op stok. Ze hangen twee aan twee aan respectievelijk de oostelijke muur van het noorderkruis en pal ten oosten van de kansel aan de zuidelijke muur. Daarnaast heeft de kerk nog 10 handcollectezakken, uit drie verschillende periodes. Uiteraard waren de zakjes aan slijtage onderhevig. Zo lezen we bijvoorbeeld dat in 1774 voor "Een Elle linnen tot geldzakken" vier stuivers wordt betaald⁸⁵. Daarnaast bezit de kerk nog een koperen offerschaal met standaard uit 1810 (zie hiervoor). Deze schaal wordt gebruikt bij uitgangscollecten. De schaal heeft een doorsnede van 27 cm. Het voetstuk heeft een hoogte van ca. 90 cm.

Psalmborden

Oorspronkelijk werd er gebruik gemaakt van aanschrijfborden. Een aanschrijfbord is een bord in de vorm van een lei waarop de te zingen psalmen en gezangen worden aangegeven. Eén van deze oude borden is bewaard gebleven⁸⁶. Omstreeks het midden van de 20ste eeuw zijn de leien vervangen door de huidige zes letterborden.

Vloer met grafzerken

In de torenruimte staan ter weerszijden van de deur tot het tochtportaal twee grote zandstenen grafzerken. Ze behoren toe aan Ode en Rudolf Huinge, overleden in 1562 en 1574. Op de grafsteen van Ode staat: "Mors ultima linea rerum"⁸⁷.

In het tochtportaal ligt de grafsteen van:

REVERENDI AC DOCTISSIMI VIRI DOMINI IOHANNIS VEREEM, VERBI DIVINI ET ... STERMEDUM HIC LAUDUM VIDERET DISPEN ... IS FIDELISSIMI AC DIGNISSIMI DECESSIT Ao MDCLVI, VI IANUARI, AETATUS SVAE LVIII.

Wapens: Rechts: vijf leliën, 3 en 2. Links: Op een terras een tegen een boom klimmend omgewend hert.

EPITAPHIUM⁸⁸ ...

HIER RUST VEREEM, EEN SUYLENSTICHTER VAN GODS KERCK/ UYTHUYSTERMEDEN GEEFT ZYN LICHAAM DESS SERCK/ VOOR SYN GETROUWE DIENST, DIE HY AAN HEM BESTEDE/ NU RUST DIE VROOME SIEL BY GODT IN EEUWIGHEDE⁸⁹.

In het brede middenpad van de kerk liggen vier grafzerken, waarvan er drie onleesbaar zijn. In vergelijking met bijvoorbeeld een kerk als die van Warffum is dat weinig. De opschriften ervan zijn beschreven door Pathuis⁹⁰. Van west naar oost:

In de zuidelijke beuk ligt één grafzerk:

HEIC TERRA TERRAM TEGIT. HIER BEDEKT ... GEBEENTE EN ASCHE VAN DEN EER ... GODZALIGE HEER WOL(TERUS JOHANNES L)JIEFTINCK IN ... EERST IN DE ...ERHAND VAN DEN ... 1748 TOE IVERIG ... IN ZYNE TOEBE ... LEDEN ALHIER ONTSLAPEN ... DAGEN ... ALSME ... ME VR. GEERT .. BORGESIOUS ONTW... GEWEEST 60 JAAR ... WAGTENDE MET ALLE ... LAMS EEN OP ...KHEID ... HOPE ... NOSTRI ...

Wapens vrijwel onherkenbaar: Rechts: Een dwarsbalk, vergezeld van drie (dubbele?) adelaars (Lief tinck). Links, voor

zover herkenbaar: Op een terras een bloempje en linksboven in het schild een wolk, waaronder een restant van dekleden (Borgesius). Helmteken: een uitkomende dubbele adelaar⁹¹.

Het orgel

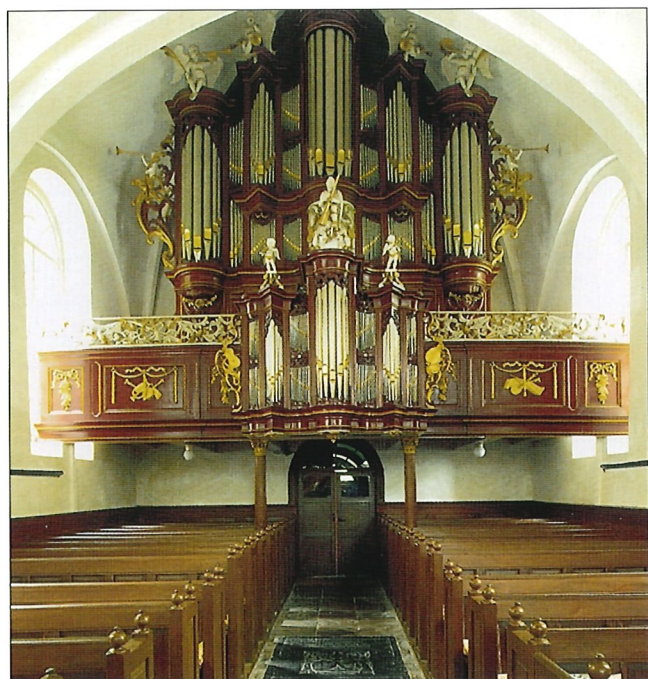
Direct bij het betreden van de kerk bevinden wij ons onder de tribune van het orgel. De entree tot deze tribune is via de torentrap. Aan de noordwand van het orgel hangt een plakkaat met de tekst: “*Je maintiendrai (plus wapen). Monumentenzorg. De Nederlandsche Regeering heeft dit orgel als werk van den allereersten rang uit muzikaal en historisch oogpunt van vordering vrijgesteld en richt tot de bevelhebbers der militaire macht van andere mogendheden het dringende verzoek dit orgel eveneens te sparen. 's-Gravenhage, 13 VI 1939*”⁹².

De balustrade op de orgeltribune is rijk versierd.

De kerk heeft een belangrijk historisch orgel. Het werd gemaakt door Albertus Anthoni Hinsz en voltooid door M. Hardorff⁹³. De orgelmaker overleed op 17 maart 1785 terwijl de ingebruikname plaatsvond op 4 september 1785. Bijzonder boeiend is ook het beeldhouwwerk van Christiaan Reurschen. In 1804 is het orgel verder verfraaid door het aanbrengen van opzetstukken op de balustrade. Maker was M. Walles. Hij maakte in 1810 ook “een nieuwen David op 't Rugpositief”. Een cartouche met inscriptie herinnert aan de vervaardiging en ingebruikname van het orgel.

“TOEN DE HOOG WELGEBORENE HEER JR. WILLEM ALBERDA PRIMARIUS COLLATOR EN HEER VAN RENSEMA WAS ETC. IS DIT ORGEL VERVAARDIGT DOOR DEN KONSTKUNDIGEN A.A. HINSZ EN AAN DEN DIENST VAN GOD PLEGTIG TOEGEWYET DOOR DEN WEL EERWAARDEN HEER CHRISTOPH GRONAU PREDIKANT OP DE MEDEN DEN 4. SEPT: DES JAARS ONZES HEEREN MDCCLXXXV.”

In de loop der tijd is het orgel talrijke keren gerestaureerd. In 1819 worden 20 pijpen vernieuwd door M. Martin, een

Het Hinszorgel (2003).

Cartouche met inscriptie (2004).

Knecht van Freytag. De volgende reparatie was in 1845. In 1867 werden er tijdens herstelwerkzaamheden wijzigingen aangebracht door N.A.G. Lohman. Waarschijnlijk zijn toen twee stemmen in het rugwerk aangebracht. Ook in 1876, 1896, 1906, 1910, 1931 en 1964 vonden reparaties plaats⁹⁴. De laatste restauratie dateert van 1970 en werd uitgevoerd door de Utrechtse firma Van Vulpen. Ten aanzien van de windvoorziening werd gebruik gemaakt van twee spaanbalgen uit 1768.

Inmiddels zijn de restauratie-inzichten verdiept. Op basis van grondiger kennis en inzicht worden onvolkomenheden van eerdere restauraties hersteld. Daarbij gaat het om toonhoogte, winddruk en stemming. Ook bij het Hinsz-or-

91 Pathuis, GDW, 684, no. 3796. Ds. Wolter Jan Lieftinck, gedoopt Groningen 7 oktober 1683, predikant Rottum 1709, Uithuizermeeden 1720, overleden aldaar 21 oktober 1748, gehuwd Rottum 1 september 1709 met Geertruida Borgesius, geboren Groningen 23 december 1688, overleden na 4 september 1743

92 De tekst is opgesteld in het Nederlands, Duits, Engels en Frans.

93 W.J. Dorgelo Hzn, *Albertus Anthoni Hinsz, orgelmaker* (Augustinusga, 1985) 151-156. Zie ook D. Molenaar, 'Uithuizermeeden, Hervormde kerk, grote orgel', in: *Het Groninger Orgelbezit van Adorp tot Zijldijk*, deel I Hunsingo, publicatie nr. 15 van de Stichting Groningen Orgelland (1994) 107.

94 Ibidem. Zie ook Stichting Avondmuziek Uithuizermeeden (uitgave), *Heden en verleden van de Nederlands Hervormde kerk te Uithuizermeeden* (Uithuizermeeden, 1981) 12-18.

gel in Uithuizermeeden ligt een re-restauratie in het verschiet⁹⁵.

De huidige dispositie is als volgt⁹⁶:

Manuaal (C - d'''):

Prestant	8 vt (1-2 st.)
Gedakt	16 vt
Holpijp	8 vt
Octaaf	4 vt
Speelfluit	4 vt
Cornet	3 st disc.
Nasard	3 vt
Woudfluit	2 vt
Mixtuur	3-4-5 st bas/disc.
Trompet	8 vt
Vox Humana	8 vt

Pedaal (C - d'):

Prestant	8 vt
Bourdon	16 vt
Gedakt	8 vt
Octaaf	4 vt
Roerquint	6 vt
Nachthoorn	2 vt
Bazuin	16 vt
Cornet	4 vt

Rugpositief (C - d'''):

Prestant	4 vt
Fluit douce	8 vt
Ged. Fluit	4 vt
Quint	3 vt

Octaaf	2 vt
Sexquialter	2-3 st
Speelfluit	2 vt
Dulciaan	8 vt

Nevenregisters:

Tremulant Manuaal
Tremulant Rugpositief
Schuifkoppel/Koppel
Pedaalkoppel
Ventiel Manuaal
Ventiel Rugpositief
Ventiel Pedaal
Windlosser
(Calcantenklok)
Clavis

Vaste organisten zijn Koos Dijkhuizen (sedert 1 april 1958) en Wim Dalmaijer (sedert 1968). Het orgel wordt iedere zondag bespeeld. Daarnaast speelt het orgel een centrale rol tijdens de concerten van de Stichting Avondmuziek Uithuizermeeden.

Achter de zuidelijke herenbank staat op het koor een orgel van de Firma Strechert, gemaakt in 1976. Dit instrument is een zogenoemde seriepositief. De eigenaar kon het in onderdelen geleverde instrument zelf in elkaar zetten en intoneren.

De dispositie is als volgt:

Manuaal (C - g'''):

Gedeckt	8 vt bas/disc.
Rohrflote	4 vt bas/disc.
Prinziaal	2 vt bas/disc.
Geen pedaal ⁹⁷ .	

Verlichting

Tot het kerkinterieur behoort eveneens de verlichting, die uit verschillende perioden stamt. Het pronkstuk is de grote kroonluchter die centraal in het kruis van de kerk hangt. De kroon is tweemaal acht-lichts. M.D. Ozinga dateert het als 18de eeuws⁹⁸. Deze datering is juist. In 1791 is

95 V. Timmer, 'Je kunt niet horen dat het gerestaureerd is', in: *Kerkrestauraties in Groningen*, 76, 77 en 80.

96 De dispositie is zoals aangegeven door D. Molenaar, *Orgelbezit*, 107. Zie ook Stichting Avondmuziek, *Heden en verleden*, 15. Laatstgenoemde uitgave geeft ook het bouwjaar van de stemmen aan.

97 Molenaar, *Orgelbezit*, 108-109.

98 M.D. Ozinga, *Voorlopige lijst*, 207.

Speeltafel en dispositie (2004).

de “Kerkekroon” geleverd door C. Lankhorst voor f. 239,55. Het is een prachtig stuk geelgieterswerk. Het ontsteken en weer wegnemen van de benodigde kaarsen was een taak van de koster⁹⁹. In 1880 is de kroon geschikt gemaakt voor (olie)lampen en in 1924 voor elektrisch licht.

In de zijbeuken en de tweede travee hangt een drietal koperen lichtkronen. Zij stammen uit het laatste kwart van de 19de eeuw. In 1880 wordt gemeld dat de kerk werd voorzien van nog twee kronen. De derde kroon zal uit dezelfde tijd dateren. In oorsprong waren het olielampen, die in 1924 bij de komst van het elektrisch licht zijn geëlektrificeerd.

In 1992 en 2000 is de kerk verrijkt met twee nieuwe kroonluchters. Zij hangen in het koor en zijn aan de kerk geschonken¹⁰⁰. Ze zijn vervaardigd door de firma Brink en Keulen uit Haarlem.

Rouw- of wapenbord

In het koor van de kerk hangt één rouw- of wapenbord. Het is ter herinnering aan Willem Tamminga Alberda van Rensuma (1701-1786). Daarmee behoort Uithuizermeeden tot de groep van Groninger kerken die in het bezit zijn van een dergelijk bord¹⁰¹. Op het bord staat geschreven:

DE HOOGWELGEBOREN HEER JONKHEER WILLEM ALBERDA, HEER VAN RENSEMA, GECOMMITTEERDE TER VERGADERINGE VAN HUN HOOGMOGENDE DE HEEREN STATEN GENERAAL DER VERENIGDE NEDERLANDEN, CURATOR VAN 'S LANDS HOGESCHOOL, MEESTERKNAAP VAN HET PROVINTIAAL JAGTGERIGT, ARBITER DER OMMELANDEN ENZ. ENZ. ENZ. STIERF D. 25 FEBR. IN HET SES EN SEVENTIGSTE JAAR VAN ZYN OUDERDOM. MDCCLXXXVI.

Wapen: Alberda.

Dekkloden: blauw en goud.

Schildhouders: twee aanzierende gouden leeuwen.

Kwartieren: Alberda, Tamminga, Ubbena, Rengers (2), Broersema, Schaffer, Eels, Clooster (1)/ Clant, Lewe, Coenders (1), Coenders (1), Rengers (2), Coenders (1), Entens, Clant¹⁰².

Oorspronkelijk had de kerk tenminste zes rouwborden. Er zijn 16de, 17de en 18de eeuwse vermeldingen. Pathuis maakt melding van vier niet meer aanwezige rouwborden uit de jaren 1574, 1741, 1753 en 1774. Het betreft:

- *Rudolf Huinge*, overleden 19 april 1574.
- *Catharina Magdalena Alberda*, de echtgenote van Mello Alberda Heer van Rensuma. Zij overleed op 17 september 1741. Haar man verhuisde in 1751 naar Nijenstein te Zandeweer en hertrouwde in 1752 met Anna Christina van Echten. Na zijn overleden in 1764 kreeg hij een rouwbord in de kerk van Zandeweer. Ook dit bord is niet meer aanwezig.
- *Adriana Bothenius*, de echtgenote van Egbert Alberda van Rensema (geboren 8 september 1709 - overleden 17 juni 1753).
- *Egbert Alberda van Rensema* (geboren 1 juni 1703 - overleden 15 april 1774). Het echtpaar Alberda Bothenius was kinderloos¹⁰³.

Een vijfde vermelding vinden we bij Nijhoff-Meijer¹⁰⁴. Het betreft:

- *Maria Bybiana Aggema geboren Wytsma* (geboren 1641, overleden 13 december 1669)¹⁰⁵.

-
- 99 GAG, AHGU, toegangsnummer 505, inv.no. 37.
- 100 De kroonluchter van 1992 is een schenking van ds. G. Gardenier en P. v.d. Ploeg. De kroonluchter van 2000 is geschonken door een gemeentelid die onbekend wenst te blijven (naam bij de auteur bekend).
- 101 A. Pathuis, 'Wapenborden in de Ommelanden', in: *De Nederlandse Leeuw* (1934/'35). Rouw- en wapenborden vinden we met name in het gebied tussen Pieterburen en Slochteren. In Eemsmond zijn wapenborden te vinden in Warffum, Usquert, Kantens, Zandeweer, Uithuizen en Uithuizermeeden.
- 102 Pathuis, *GDW*, 682, no. 3788.
- 103 Pathuis, *GDW*, 682, no. 3785-3787 en (Zandeweer) 784, no. 4322.
- 104 Nijhoff-Meijer, *Historie en boerderijen Uithuizermeeden*, 346. Het betreft een schrijven van Pieter van Aggama over zijn leven in Uithuizermeeden. RA Leeuwarden, Archief Liauckema State te Sexbierum, no. 200.
- 105 Zij overleed 28 jaar oud vier dagen na de geboorte van haar dochter op 9 december 1669. Zij werd in de kelder in de kerk begraven bij twee van haar overleden kinderen. De toevoeging “gelijck oock bij de opgehangene 16 cartieren aldaer in de kerck is te zien” bewijst dat er een rouwbord is opgehangen naar aanleiding van haar overlijden.

Rouwbord van Willem Alberda, heer van Rensema, uit 1786, in het 16de eeuwse koor (2004).

Het gebruik van rouw- of wapenborden zien we dus al in de tweede helft van de 16de eeuw, met als belangrijkste periode de 18de eeuw. De omwenteling van 1795 maakte een abrupt einde aan dit gebruik. In 1795 of 1798 zijn in tal kerken de rouwborden verwijderd. Waarschijnlijk is dit ook in Uithuizermeeden gebeurd. Mogelijk zijn de toen aanwezige borden nadien niet meer teruggehangen en daardoor verdwenen. Het bord van Willem Alberda bleef gelukkig gespaard. Het bord is stoer maar tevens sierlijk. De plaats aan de oostelijke koorwand is goed gekozen en geeft het interieur extra cachet.

5. Het kerkhof

Rondom het kerkgebouw vonden in de loop der eeuwen velen hun laatste rustplaats. Het kerkhof is een plek van bezinning en overpeinzing, een plek waar het leven de dood ontmoet. De grafzerken vertellen over het leven en het geloof van toen en nu. Slechts een beperkt aantal (aanzienlijke) mensen werd in de kerk begraven. Van de meeste mensen bleef echter geen gedenkteken bewaard.

Het kerkhof is een plek met een geheel eigen sfeer. De bomen op het groene gras met de diverse grafzerken maken het tot een bijzondere plek. In de 18de eeuw stonden er iepen op het kerkhof. Zo verkocht de kerk in 1777 de in 1693 geplante "Ipenboomen op het Kerkhof" voor f. 256, 35. In 1786 werden er 44 lindebomen op het kerkhof geplant¹⁰⁶; in 1864 werden ze weer gekapt. In 1830 is er sprake van het planten van 44 "Ipenbomen". De meeste grafplaatsen werden door middel van nummerpalen aangegeven.

Op het kadastrale minuutplan uit 1828 zien we dat het kerkhof voor driekwart was omgracht. Aan de noordzijde stond een hek. In 1812 zijn de beide grote ringmuren bij het kerkhof gemetseld, waaronder vier hoekzerken. In 1832 kreeg het kerkhof een nieuw hek. Dit kostte 2000 stenen en vier hoekzerken. In 1857 is de kerkgracht vanaf de dam bij de kosterij hergraven en verdiept. In 1861 werd de eerste stenen dam in de kerkgracht gebouwd en van een houten leuning voorzien. In 1868 zijn de "oude stenen hekspalen" vervangen door ijzeren. Ook kwam er een ijzeren hek.

In de loop der eeuwen is het kerkhof een aantal malen vergroot. In 1734 werd de oude toren op het kerkhof afgebroken. Zo werd in 1755 een huis op de noord hoek van het

kerkhof afgebroken om het kerkhof te vergroten. In 1779 werd de oude kosterij, die ook op het kerkhof stond, afgebroken. In 1784 kocht de kerk 10 roeden land van een heem aan de zuidzijde van het kerkhof.

Vanaf 1 januari 1828 was het verboden mensen in de kerk te begraven. Ook het kerkhof raakte overvol. In 1855 deed de burgerlijke gemeente het verzoek om een nieuwe begraafplaats aan te leggen. Na een aanvankelijke afwijzing kwam in 1860 er toch een nieuwe begraafplaats tot stand; de huidige Algemene begraafplaats aan de Paaptilsterweg. Een gedenksteen herinnert ons hier aan: "*den 31 Mei 1860/ Mr. Fj. Kappeijne van de Coppello. Burgemeester./ L.B. Westerdijk. K. Buurma. Wethouders*". Na de ingebruikname van het nieuwe kerkhof mocht er niet meer op het oude kerkhof worden begraven. De kerkvoogdij wilde wel, maar de burgerlijke gemeente verbood het. Daardoor bleven sommige echtparen ook na de dood van elkaar gescheiden. Hier zijn tal van voorbeelden van.

Toch is het jammer dat er niet meer op het kerkhof rond de kerk begraven mag worden.

Op het kerkhof hebben veel meer grafstenen gelegen dan het huidige aantal van 17. Een aantal van de verdwenen zerken is beschreven door Pathuis¹⁰⁷. De nog aanwezige zerken zijn hieronder weergegeven. Op de grafstenen staan namen van mensen wier levens geschiedenis geworden zijn. De nabestaanden spreken soms tot ons in de vorm van grafpoëzie.

Noordzijde kerkhof:

FEICO CAMPHUIS/ GEBOREN DEN 13/ AUGUSTUS 1783/
OVERLEDEN DEN/ 3 DECEMBER 1843/ IN LEVEN/ GENEES-
HEER TE/ UITHUISTERMEEDEN.

Symbolen: (boven) rouwgordijn met koord in zwart
De staande zerk staat pal tegen de toren aan¹⁰⁸.

RUSTPLAATS VAN REINDER HARKES VAN DER MOLEN
LANDBOUWER TE UITHUISTERMEEDEN/ GEB. DEN 26
APRIL 1799 EN OVERL. DEN 28 JULI 1855/ ECHTGENOOT
VAN WIBBIENA WIERSEMA

Symbolen: Tekst in ovaal, rechts een treurwilg, links een opstaande kale boom

HIER RUST HET STOF VAN HEM / DIE LEEFDE OM TE STER-
VEN / EN STIERF DOOR GODS GENA / OM 'T LEVEN TE VER-
WERVEN.

Liggende zerk¹⁰⁹.

TER GEDACHTENIS VAN MEIKE R. V D. MOLEN/ OVERL.
DEN 9^e MEI 1852 IN DEN OUDERDOM VAN 25 JAREN

Onderschrift:

GOD WAT WAS HET EEN HARDE SLAG/ HET WARE ZULK
EEN LIEFDE PAND/ MAAR ACH HET WAS UW TIJD EN DAG/
GIJ HEBT ONS ALLEN IN UW HAND/ UW WERK DOET ONS
DEN ADEM HALEN/ UW WENK DOET ONS TEN GRAVE DA-
LEN/ UW WIL UW RAAD HOUDT EEUWIG STAND.

Liggende zerk¹¹⁰.

TER GEDACHTENIS VAN TAMME DERKS HUIZINGA IN LE-
VEN LANDBOUWER TE UITHUISTERMEEDEN/ GEBOREN
DEN 27 APRIL 1819/ OVERLEDEN DEN 20 JANUARI 1852 EN
BEREND TAMMES HUIZINGA OUD 20 WEKEN EN ECHTGE-
NOOT EN KIND VAN ANNA BERENDS WESTERHUIS/ 3 KIN-

106 *Verzameling bijzonderden.*

107 Pathuis, *GDW*, nos 3790-3811. Verder zijn in 1977 drie grafstenen aangetroffen op de boerderij Hefswalsterweg 33 van de familie Klijn die afkomstig zullen zijn uit de kerk van Uithuizermeeden.

108 Zijn echtgenote Elizabeth Bonnes overleed op 6 december 1863 en werd begraven op de nieuwe begraafplaats aan de Paaptilsterweg. Op haar grafsteen staat de tekst: "TER GEDACHTGENIS VAN MEJUFVROUW ELIZABETH BONNES GEB. DEN 24 JULIJ 1784. OVERL. DEN 6 AUG. 1863 SEDERT DEN 3 DECEMBER 1843 WEDUWE VAN DEN HEER FEICO CAMPHUIS IN LEVEN GENEESHEER TE UITHUISTERMEEDEN". De familie F. Camphuis woonde in het huis no. 220. Dit is ter hoogte van Torenstraat 57.

109 Hij was landbouwer op de boerderij Havenweg 4 te Uithuizermeeden. Hij overleed 's morgens om 2 uur en liet na: "een dierbaar echtgenoot Wibbina Sierts Wiersema en 5 kinderen en een aangehuwde zoon en een kleinzoon". Archief H. Ubbens te Uithuizermeeden.

110 Zij is een dochter van Reinder Harkes van der Molen en Wibbina Sierts Wiersema. Zie de vorige noot. Zij liet na een zoon van 11 dagen. Archief H. Ubbens te Uithuizermeeden.

Graven Alderd Jebbes uit 1779, Fenje Jacobs uit 1805 en Jacob Alders uit 1805 (1996).

DEREN BETREUREN MET HAAR DEN VROEGEN DOOD VAN VADER EN BROEDER/ ZALIG WOORD DEN MENSCH GEDEVEN/ T STOF VERGA DE GEEST BLIJFT LEVEN.
Symbolen: boven: afgebroken zuil met rouwkrans. Er onder links een oliekan met vlam en rechts een zandloper. Erboven een treurtak.
Onder: een ring met onder aan twee treurtakken en bovenaan twee vlinders.
Liggende zerk¹¹¹.

ANNO 1779 DEN 2 NOVEMBER IS OVERLEEDEN DE E EER-SAME ALDERT JEBBES IN DEN OUDERDOM VAN 43 JAREN EN 10 MAANDEN¹¹².

ANNO 1805 DEN 16 MEERT IS DE E. EERBARE FENJE JACOBS WEDUWE VAN ALDERT JEBBES IN HET 75ste JAAR HARES OUDERDOMS OVERLEEDEN EN LEID ALHIER BEGRAVEN, IN LEEVEN WOONAGTIG TOT DE MEEDEN BIJ DE NIEUWENDIJK NALATENDE 4 KINDEREN EN 6 KINDSKINDEREN/ WENSCHENDE EEN. ZALIGE OPSTANDINGE TEN EEUWIGEN LEEVEN ALLEEN UIT GENADEN DOOR JEZUM CHRISTUM ONZEN HEERE

Wapen: drie klaverbladen
OP AARD HEB IK MIJN LOOP VOLBRACHT/ MIJN LICHAAM LEID HIER NU TER NEDER/ TOT AAN DE JONGSTEN OORDEELSDAG/ WANNEER MIJN ZIEL MET 'T LICHAAM WEDER/ VERENIGT DOOR GODS ALVERMOGEN/ ZAL OPSTAAN UIT HET DONKER GRAF/ EN IK MET OPGEKLAARDE OOGEN/ MIJN MAN ALS DAN AANSCHOUWEN MAG/ DIE VOOR MIJ MEER DAN TWINTIG JAREN/ ZIJN LEVENS-DRAAD WIERD AFGESNEEN/ HETWELK MIJ ZUGT OP ZUGT DEED BAREN/ TOTDAT IK DAALDE HIER BENEEN¹¹³.

1805 DEN 19 NOVEMBER IS DE EERZAME JACOB ALDERS, ZOON VAN ALDERT JEBBES EN FENJE JAKOBS WOONAGTIG OP DE MEEDEN, IN HET 36ste JAAR ZYNES OUDERDOMS OVERLEDEN

Wapen: Een door twee stappende paarden getrokken boerenwagen met opstaand hekwerk en vier wielen
GEDENKT AL WIEN DIT SCHRIFT KOOMT LEEZEN/ AN MY, DIE DEZE ZERK BEDEKT/ HOE BROOS KORTSTONDIG IS ONS LEEVEN/ NA GODS VRYMAGTIG WYS BESTEK/ 'K WAS MIDDEN IN MYN LEVENSUIREN/ GESOND EN STERK EN IN DEN DROM/ WENSCH DAT MYN LEEFTYDT VOORT ZOU

Grafsteen ter nagedachtenis van T.D. Huizinga en zijn zoon B.T. Huizinga uit 1852.

111 Hij was landbouwer op de boerderij Hefswalsterweg 28. Zijn weduwe hertrouwde in 1859 met Berend Jans Westerdijk.

112 Zie ook Pathuis, *GDW*, 685, no. 3802. Aldert Jebbes woonde op de boerderij Klaas Wiersumweg 9 te Roodeschol. Oorspronkelijk was dit behuist pastorieland van de kerk van Uithuizermeeden.

113 Ibidem, 686, no. 3807. Zij is de echtgenote van Aldert Jebbes.

DUIREN/ TOT AAN DEN GRYSEN OUDERDOM/ MAAR ACH'T GEBEURDE IN DIE DAGEN/ DAT IK DOOR GODS VOORZIENIGHEID/ MOEST RYDEN MET DE PAARDENWAGEN/ DAAR WIERD MYN EINDE VOORBEREID/ DE MOLEN, DAAR MEN GERST LAAT MALEN/ DAAR HIELD IK PAARDEN WAGEN STIL/ OM GORT ALDAAR VANDAAN TE HALEN/ DOCH ANDERS WAS DES HEEREN WIL/ DE PAARDEN, DIE HET MALEN ZAGEN/ DIE WIERDEN VRESELYK ONTSTELT/ DIE SPRONGEN MET MY VAN DE WAGEN/ MET EEN VERSCHRIKKELYK GEWELT/ IK HAD HET LEIDZEEL IN MYN HANDEN/ DUS WAS MYN VAL ZEER WONDERLYK GROOT/ MYN KNY VERBRISSELT MET ZYN BANDEN/ DIT WAS HET MIDDEL VAN MYN DOOD/ HIERNA LEEFD' HY RUIM TWINTIG WEKEN/ MET PYN EN SMARTEN OVERLAAN/ TOTDAT ZYN LICHAAMSKRAGT BEZWEKEN/ DE WEG VAN ALLE VLEESCH MOEST GAAN.

Zuidzijde kerkhof

TER NAGEDACHTENIS AAN MEJUFFROUW WEBINA WIERSEMA GEBOREN TE OOSTERWIJTWERD DEN 21 FEBRUARIJ 1816. OVERLEDEN TE UITHUISTERMEEDEN DEN 13 MAART 1854, ECHTGENOOTE VAN DR P CAMPHUIS

Symbolen: onder: zandloper, toorts en doodskop/ midden: een ring met twee vlinders/ boven: een pelikaan drie jongen.

De verbeelding lijkt meer op die van een raaf links en twee jongen rechts. De pelikaan pikt zichzelf in de borst om haar jongen met haar bloed te voeren. De verwijzing naar bloed heeft te maken met de inhoud van de keelzak die de oudervogel de jongen aanbiedt: half verteerde bloederig rode vis¹¹⁴.

Liggende zerk.

HIER RUST HET STOFFELIJK OVERSCHOT VAN ZWAANTJE K BOELKENS / GEBOREN 7 FEBRUARIJ 1802 TE GODLINZE/ OVERLEDEN 11 SEPTEMBER 1859 TE UITHUIZERMEEDEEN ECHTGENOOT VAN JAKOB J SMID¹¹⁵.

Onderschrift:

'T AANDOENLIJK UUR WAARIN IK ZAG/ HET SCHEIDEN VAN MIJN ZICHT/ DIE TROOST VOOR MIJ EN VAN HAAR ENIG KROOST/ VOOR ONS OP AARD ONTZEGT/ NOCH ZWEEFT ONS IN'T BEMINLIJK LICHT/ UW DIERBRE BEELD-NIS VOOR 'T GERIGT/ GEEN DOOD VERNIELD DEEZ MENSCH IN WAARDE/ AL BRAK UW LEVENS DRAAD REEDS AF/ AL RUST UW STOF IN 'T DUISTER GRAF/ NOCH LEEFDE UW MENSCHHEID HIER OP AARDE.

ANNO 1767 DEN 15 DESEMBER IS DE DEUGTZAAME MARIË KLAASEN, IN HAAR LEEVEN WEDUWE VAN LAMBERT LENS, IN DIER TYT WOONAGTIG TOT GRONINGEN, IN HET 82STE JAAR HAARS OUDERDOMS ZEER CHRISTELYK IN DEN HEERE GERUST EN LEIT ALHIER BEGAAVEN, VERWAGTENDE EEN ZAALYGE VERRYSENISSE DOOR ONSEN HEERE JESUM CHRISTUM

Onderschrift:

BESCHOUWT, O STERVELINGH, DEESEN STEEN/ GAAT NIET ONAGTSAAM HIER BIE HEEN/ MAAR LEERT IN'T LEEVEN 'T REGTE STERVEN/ ZOO ZULT GY 'T EUWIGH RYK BEËRVEN¹¹⁶.

DE EER EN DEUGTZAAME TRYNIE ALBERTS, IN HAAR LEEVEN HUISVROU VAN D.E. LOURENS LAMBERTS, WOONAGTIG OP DE MEEDEN, IS OP DEN 21STEN DESEMBRIS 1767 IN HET 44STE JAAR HARES OUDERDOMS OVERLEEDEN EN LEIT ALHIER BEGAAVEN, VERWAGTENDE EEN ZALIGE VERRYSENISSE TEN EUWYGEN LEEVEN DOOR JESUM CHRISTUM.

Wapen: Gedeeld: I een met twee pijlen van boven naar beneden schuin kruislings doorstoken hart; II huiskerk (Pathuis no. 491).

DE DOODT HEEFT MY NIET GESPAART/ HY HEEFT OP MY ZYN KRAGT VERGAART/ MYN ZIEL VERHEUGT ZIG NU MET LOF/ HIER BOOVEN IS DES HEEMELTS HOF¹¹⁷.

TER GEDACHTENIS AAN REINA HARMS VAN DAM/ IN LEVEN VROUW VAN MEERTEN MENKES UBBENS/ GEBOREN DEN 6 SEPTEMBER 1818/ OVERLEDEN DEN 11 MAART 1844

Onderschrift:

ZIJ STIERF IN ADAM IN CHRISTUS LEEFT ZIJ/ DE DOOD VERSLOND HAAR EN NOGTHANS BLEEF ZIJ/ ZIJ WAS VEROORDEELD EN VRIJ GESPROKEN/ IN CHRISTUS JEZUS HAAR SCHULD GEWROKEN/ ZOO DAT ZIJ NU WACHT OP DIEN TIJD/ DAT HIJ HAAR VAN DE DOOD BEVRIJDT¹¹⁸.

HIER RUST HET STOFFELIJK OVERSCHOT VAN JAN B. WESTERDIJK/ OVERLEDEN DEN 18 JUNY 1837 IN DEN OUDERDOM VAN 25 JAREN/

Onderschrift:

ACH DIERBRE MAN GIJ ZONKT TE VROEG IN'T GRAF/ GIJ MOEST VAN ONS IN HET BLOEIJEN VAN UW JAREN/ UW DOOD PERST NOG ONS ALLER TRANEN AF/ EN DOET ONS TREUREND OP UW GRAFFERK STAAN/ UW WAARDE, UW REINE ZIEL, ZIJ WAS VOOR D'AARD TE GROOT/ DE GODHEID WOU HAAR HOOGEN WERKKRING SCHENKEN/ IK ZAL NOG LANG AAN'T GRAF, DAT UW GEBEEND OMVAT/ EEN STILLE TRAAAN AAN DIEPE DROEFHEID PLENGEN.

- 114 S. de Haan, 'De pelikaan: een zoektocht', in: *De Keppelstok* no. 65 (2002) 29. Dit symbool komen we ook tegen op andere grafzerken van de leden van familie Wiersema op Groninger kerkhoven. Haar echtgenoot werd begraven op het nieuwe kerkhof aan de Paaptilsterweg. Op zijn grafzerk staat: "PIETER CAMPHUIS GEB. 27 FEBR. 1815 TE UITHUISTERMEEDEN OVERL. 11 OCT. 1878 GEDURENDE 40 JAREN MED. CT ART. OBST. DOCTOR ALHIER EN GEHUWD EERST MET W. WIERSEMA LATER MET C.E. CLEVERINGA". Zijn tweede echtgenote ligt naast hem begraven. Op haar zerk staat: "CORNELIA EBELINA CLEVERINGA GEB. DEN 1sten SEPT. 1831 TE UITWIERDA. OVERL. TE GRONINGEN DEN 31sten MAART 1886 SEDERT 11 OCT 1878 WEDUWE VAN DEN HEER PIETER CAMPHUIS. IN LEVEN MED. CT ART. OBST DOCTOR TE UITHUISTERMEEDEN".
- 115 Jakob J. Smid is overleden op 29-08-1873 en werd begraven op de Algemene begraafplaats aan de Paaptilsterweg.
- 116 Pathuis, *GDW*, 684, no. 3799. Zij woonde op de boerderij Paaptilsterweg 21. Haar man Lourens Lamberts is rooms katholiek gedoopt in Groningen op 24-11-1729. Zie U.M. Ubbens, *Fragmentarisch boerderijenboek Uithuizermeeden voor 1768* (Sneek, 2003) 26.
- 117 *Ibidem*, 684-685, no. 3800.
- 118 Zij woonde op de boerderij in 1828 genummerd 430, waar in 1839 een houtstek aan toegevoegd werd. Thans het westelijk deel van het winkelcentrum, inclusief deel plein. Meerten Menkes Ubbens, geboren te 't Zandt 1-11-1813, overleden Uithuizermeeden 4-2-1870, ligt samen met zijn tweede echtgenote Luurdina M. Dijksterhuis, geboren 't Zandt 22-02-1811, overleden Uithuizermeeden 30-08-1880, begraven op de Algemene begraafplaats aan de Paaptilsterweg.

HIER RUST HET STOFFELIJK OVERSCHOT VAN HEIKE BERENTS BAKKER/ GEBOREN TE UITHUISTERMEEDEN DEN 2 SEPTEMBER 1777 EN ALDAAR OVERLEEDEN DEN 29 APRIL 1848

Symbolen: twee rouwtakken

Onderschrift¹¹⁹:

AFGEMAT DOOR LICHAAMS KWALEN/ UITGETEERD DOOR ZIEKT EN PIJN/ MOEST IK IN DE GRAFKUIL DALEN/ EN EEN PROOEI DER WORMEN ZIJN/ HIER RUST IK ZONDER ZORGEN/ IN DIT SOMBRE DODENDAL/ TOT DAT OP DEN JONGSTEN MORGEN/ LICHAAM EENS VERRIJZEN ZAL¹²⁰.

ANNO 1838 DEN 5den DECEMBER IS DE EERZAME SIERT GARBRANTS WIERSEMA, OUDERLING VAN DE GEREFORMEERDE GEMEENTE TE UITHUISTERMEEDEN, IN DEN OUDERDOM VAN 62 JAREN ZEER GELOOVIG IN DEN HERE ONTSLAPEN, 6 KINDEREN ZIJN HEM REEDS VOOR GEGAAN, NA LATENDE EEN BEDROEFDE WEDUWE, BOUKE BERENS BAKKER NA EEN ECHTVERENIGING VAN RUIM 36 JAAR, EN NU NOG NALATENDE 12 KINDER EN 11 KLEINKINDER, VERWACHTENDE ENE ZALIGE OPSTANDINGE, ALLEEN DOOR JEZUS CHRISTUS.

Symbolen: zwarte zwaan.

Onderschrift:

WEET MENSCH DIE OP DEEZ GRAFSTEE STAAT/ HIER RUST SIERT GARBRANTS WIERSEMA/ OF SLECHTS ZIJN STOFFELIJK OVERSCHOT/ ZIJN ZIEL IS BIJ ZIJN HEER EN GOD/ HIJ WERD REEDS JONG TOT GOD BEKEERD/ EN HAD HET UIT GENA GELEERD/ HOE JEZUS ZONDAARS ARM EN NAAKT/ OPNEEMT EN REDT EN VOOR HEN WAAKT/ ZOO LAG ZIJN GROND IN GODES ZOON/ NU WERP HIJ VOOR HET LAM ZIJN KROON¹²¹.

ANNO 1752, DEN 22 APRIL, IS DE E. SIERT WYRSEMA GERUST IN 'T 65ste JAER ZYNES OUDERDOMS

Wapen: huismerk (Pathuis, GDW, nr. 145), vergezeld van

drie klaverbladen, één van boven en aan elke zijde een met onder de zij klaverbladen A.O [I] 1752 [r]¹²².

ANNO 1786, DEN 21 NOVEMBER, IS DE E. EERSAME WIBBINA JANS, HUISVROUW VAN DE E. GARBRANT WYRSEMA OP DE MEEDEEN, IN HET 38ste JAAR HAARES OUDERDOMS OVERLEEDEN, IN HAAR TYDT WOONAGTIG GEWEEST OP NIEHARKEMAHEERT.

Wapen: Op een terras, beladen met de letters G.W., een pelikaan met drie jongen.

ANNO 1794, DEN 15den MAAI, IS DE EERBAARE FENNA WYRSEMA OVERLEEDEN AAN EEN HEVYGE ROTKOORTS IN DEN OUDERDOM VAN 26 JAAREN 9 MAANDEN¹²³, DOGTER VAN DE E. GARBRANT WYRSEMA, KERKVOOGD OP DE MEEDEEN, EN WIBBYNA JANS, WENSCHENDE EEN ZALIGE OPSTANDINGE ALLEEN UIT GENADE DOOR JESUM CHRISTUM.

Wapen: Een pelikaan met drie jongen.

119 Deze tekst werd vaker gebruikt. Zie bijvoorbeeld T. Juk, *Oosternieland. Fragmenten uit de geschiedenis van kerk en dorp* (Bedum, 1990) 80, grafschrift 47.

120 Heike Berents Bakker was ongehuwd en woonde in de behuizing met schuur, in 1828 genummerd 446, nu Idema Tweewielers, Hoofdstraat 146. Zijn moeder Trientje Pieters (Berend Heikes weduwe) overleed te Uithuizermeeden 15-5-1794.

121 Hij was landbouwer op de boerderij Wyrtsma of Nieharkemaheerd, Berend Haikesweg 1 te Uithuizermeeden. Zijn echtgenote Bouke Berens Bakker overleed op 25 maart 1867 en werd op de Algemene begraafplaats aan de Paaptijsterweg begraven.

122 Pathuis, GDW, 684, no. 3798. Nu weer zichtbaar.

123 Haar overlijden wordt niet vermeld in het DTB van Uithuizermeeden. De leeftijd bij Pathuis, GDW no. 3804 (28 jaar) klopt niet aangezien Fenna is geboren op 13-09-1772. Haar ouders zijn getrouwd op 9-10-1768. Dit moet dus zijn 26 jaar.

Graf Wibbina Jans uit 1786 (1996).

